

VYTAUTAS AMBRAZAS

LIETUVIŲ KALBOS BENDRATIES KONSTRUKCIJŲ RAIDA

1. BENDRATIES KILMĖ IR PIRMINĖ REIKŠMĖ

1.1.1. Bendratis dabartinėje lietuvių kalboje yra viena iš trijų pagrindinių veiksmažodžio formų. Savo vartosena jį irgi šliejasi prie veiksmažodžio: turi veiksmažodinių linksnį valdymą, sudaro glaudžius sintaksinius junginius su asmenuojamomis veiksmažodžio formomis, atliekančiomis pagalbinių žodžių vaidmenį (*turi skubeti, pradėjo važiuoti, émė temti* ir pan.). Tokių formų, vadinamų infinityvais, randame beveik visose dabartinėse indoeuropiečių kalbose. Gretinant jas tarpusavyje krinta į akis ryškūs formų skirtumai ir kartu — didelis jų veiksmažodinės vartosenos panašumas.

Patyrinėjus infinityvus istoriškai matyti, kad iš pradžių jie nepriklausė veiksmažodžio sistemai, o buvo į ją įtraukti įvairose indoeuropiečių kalbose nevienodu metu ir mastu. Visų giminiškų kalbų infinityvai turi veiksmažodinių daiktavardžių kamienus, kai kurie (ypač senesniais raidos laikotarpiais) yra išlaikę ir daiktavardžiams būdingas linksnį galūnes. Tieki patys kamienai, tiek ir linksnį galūnės labai įvairuoja: iš 14 kamienų, išskirtų R.Jefferso (1975:135), tiktais *tu* ir *ti* kamienų infinityvai paliudyti daugelyje ide. kalbų grupių, o kitų kamienų — 1–3 grupėse. Tačiau ir to paties kamieno infinityvai kartais turi skirtingu linksnį galūnes, tad nėra kilę iš tos pačios pirmynės formos. Pavyzdžiui, tokie yra *tu* kamieno infinityvai su galūnėmis: pr. *-ton*, *-twei*, s.ind. *-tos* ir pan. Seniausiai paliudytose ide. kalbose (hetity, sen.indy) infinityvus kartais iš viso sunku atskirti nuo veiksmažodinių daiktavardžių — veiksmų pavadinimų: tos pačios formos vienur vartojuamos kaip infinityvai, kitur išlaiko daiktavardžių funkciją.¹

1.1.2. Lietuvių kalbos bendratiess formos su *-ti* ir *-tie* < **-tei* irgi yra išriedėjusios iš *ti* kamieno veiksmažodinių daiktavardžių — veiksmų pavadinimų (abstraktų), tokius kaip *mirtis*, *prapultis*, *būtis*. Šio kamieno veiksmažodžių abstraktai kitados rytinių baltų kalbose buvo labai produktyvūs ir plačiai vartojami. Po to, kai jų vietoje įsigalėjo dabar vyraujantys veiksmų pavadinimai su priesaga *-imas*/ *-ymas*, senosios *ti* kamieno abstraktų formos sustabarėjo ir ilgainiui virto infinityvais. Baltų kalbų infinityvai su *-i* (lie. *nèsti*, *nèst*, *nèsti-s*, la. *nest*, *nestis*, pr. *billit* "byloti, kalbėti") ir su *-ie* < **-ei* (lie. *nèstie*, *nèstie-s*, la. *nestiē-s*) atitinka i kamieno daiktavardžių vienaskaitos datyvą (-i ir *-ei gali būti tos pačios datyvo formos apofoniniais variantais). Tai

¹ Pasak V.Ivanovo (1963:152–153), hetity kalbos veiksmažodinių daiktavardžių vnu. datyvo formų su *-anna* virtimą infinityvai galima pastebeti lyginant istorinius šaltinius.

leidžia manyti, jog formos *miřti* / *miřtie* ir pan. kitados buvo vartojamos kaip veiksmažodinių daiktavardžių datyvai (reikšme "mirčiai"), ir tokia vartosena sudarė prielaidą išsirutulioti iš jų infinityvams.

Daugelyje kitų giminiškų kalbų irgi linkstama versti infinityvais veiksmų pavadinimų datyvus. Pavyzdžiui, iš 700 infinityvų, aptiktų Rigvedoje, net 600 atitinka veiksmažodinių daiktavardžių datyvą (Sgall 1958; Szemerényi 1970:298).

1.1.3. Baltų kalbų infinityvai su *-ti* / **-tei*, formaliai žiūrint, gali būti kildinami ir iš *ti* kamieno lokatyvų (Otrębski 1956:243; Stang 1966:447; Hamp 1985:199–202); su lokatyvu bandoma sieti ir slavų infinityvą su *-ti* < **-tei* (Stang ib. 447; Vaillant 1966 : 127).² Požiūriai į datyvinę ir lokatyvinę tų formų prigimtį nėra iš esmės priešingi, nes seniausiais ide. kalbų raidos laikais datyvai su *-i* / **-ei*, galėjo sutapti su prieveiksmiškai vartojamomis formomis, vėliau įtrauktomis į linksnių paradigmą ir įprasmintomis joje kaip atskiras linksnis – lokatyvas (Toporov 1961 : 275 tt., 285; Mažiulis 1970 : 80, 128–129, 248 tt.). Taip galima interpretuoti ir F.Trávníčeko (1956 : 167 tt.) požiūrį į infinityvų kilmę iš ide. prieveiksmių. Tačiau tas datyvo ir lokatyvo formalus ryšys, matyt, paveldėtas iš laikų prieš infinityvų susidarymą. Tieki lietuvių, tieki ir kitų baltų kalbų infinityvų vartosenoje lokatyvinės reikšmės pėdsakų sunku įžiūrėti.

1.1.4. Prūsų kalboje greta infinityvo su *-t* (*dāt* "duoti", *gērbt* "sakyti") plačiai vartojamas infinityvas su-*twei*, pvz.: *dātwei* "duoti", *poutwei* "gerti", *westwei* "vesti". Jis yra išriedėjęs iš *tu* kamieno veiksmų pavadinimų vienaskaitos datyvo su galūne *-ei*, t. y. **-tu-ei*. Visai tokios pačios kilmės infinityvų su *-tave* būta s.indy kalboje (plg. *dhātave* "duoti", *attave* "valgyti"). Tačiau rytinių baltų kalbose iš *tu* kamieno daiktavardžių datyvo kilusių infinityvų nėra, o supinas (siekiny) su *-ty* < **-tum* yra kilęs iš *tu* kamieno kito linksnio – vienaskaitos akuzatyvo.

Taigi baltų kalbos sutinka veiksmo pavadinimų, davusių pagrindą infinityvui, linksnio forma, bet iš dalies skiriasi kamienu. Tai rodo, kad veiksmažodinių daiktavardžių datyvai buvo įtraukti į veiksmažodžio sistemą ir virtos infinityvais ne baltų prokalbėje, o savarankiškos tų kalbų raidos laikais. Kaip tik dėl to baltų kalbų duomenys padeda geriau suprasti infinityvo susidarymą, nes ryšys su pirmine veiksmažodinių daiktavardžių vartosena čia dar nėra visai išdilęs.

Ir kitos indoeuropiečių kalbos, matyt, yra paveldėjusios ne bendras infinityvų nekaitomas formas, o bendras jų susidarymo prielaidas. Tos prielaidos – sintaksinės, jų reikia ieškoti infinityvų vartosenoje. Čia padeda vidinė rekonstrukcija. Taikydam iš lietuvių kalbos sintaksinei sistemai, bandome išskirti joje senuosius bendraties vartosenos tipus ir nustatyti sandarą tų konstrukcijų, iš kurių išriedėjo bendratis kaip atskira nekaitoma veiksmažodžio forma.

² Lingvistinėje literatūroje rašoma ir apie infinityvo su *-ti* kilmę iš priebalsinio *-t* kamieno lokatyvo (Brugmann 1911 : 424; Endzelins 1951 : 918; Hamp 1985 : 201–202; Zinkevičius 1981 : 164). Si pažiūra neįtikima jau vien dėl to, kad *t* kamieno veiksmų pavadinimų baltų kalbose iš viso nera.

1.2.1. Dadartinėje lietuvių kalboje bendaratis dažniausiai siejama su asmenojamais veiksmažodžiais, reiškiančiais: a) veiksmo pradžią ar pabaigą (*pradedu/ imu dirbtu, leidosi bėgti, liovési vaikščioti, baigiu rašyti*), b) galėjimą, privalėjimą, norą, mokejimą, pastangas (*galiu vaikščioti, turime grįžti, ketina mokytis, bandé pabégti, noriu išvažiuoti*), c) veiksmo perviršį ar nepakankamumą (*padaugino gerti, pamažino sūdyti*) ir pan. Bendaratis čia nusako pagrindinio veiksmažodžio turinį, eina jo būtinu papildymu, o veiksmažodžio ir bendarties reiškiamų veiksmų subjektas sutampa. Glaudžius junginius infinityvai sudaro ir su veiksmažodžiais, reiškiančiais liepimą, skatinimą, prašymą; draudimą, trukdymą; leidimą, kvietimą ir pan., tik čia bendarties veiksmas priskiriamas kitam subjektui (*liepē tyléti, prašē nedainuoti, draudžiu miegoti, trukdo skaityti, leido išsivaikščioti, kvieté užeiti*). Šių tipų konstrukcijos lietuvių kalboje, kaip ir daugelyje kitų dabartinių ide. kalbų, yra labiausiai paplitusios, sudaro pagrindinį bendarties vartosenos sluoksnį. Čia bendaratis yra artimiausia asmenojamoms veiksmažodžio formoms ir įžvelgti jos ankstesmės vartosenos pėdsakų yra sunku.

1.2.2. Senoji — vardažodinė — bendarties funkcija labiau išryškėja konstrukcijose, kuriose ji eina su pilnareikšmiais veiksmažodžiais (a) ar veiksmažodiniai junginiai su būtinu papildiniu (b), néra sąlygojama jų junglumo ir žymi veiksmo ar kalbamajo dalyko tikslą ar paskirtį:

- a) *Mes neseniai atskélém čia g y v e n t i Lnkv; Moteriškos susédo v e r p t i ŽemR I 15; Ir liko tas žmogus p o n a u t tam dvare BsV 300³;*
b) *Tarnus pastaté s a u g o t BsP II 48; Ožys rado šieno p a é s t i Lt III 116; Patiesé lentą p e r e i t i Pvn; Gryta, jau prisiverpus, skirsto verpalus a u s t DnR 125; Lazdą pjaunies p a s i r e m t i PP 206.⁴*

Jau Jonas Jablonskis (1935 : 30) atkreipė dėmesį į tai, kad tokia tikslą žyminti bendaratis iš prigimties ("pagal kiltį") yra veiksmažodinių daiktavarčių naudininkas. Pagal savo funkciją ji atitinka daiktavardžių naudininko formas ir gali būti vartojama su jomis pagrečiui: *orei* (= arimui, arti) žagrių *neturime*, plg. dar: *sukosi lizdelį gyvenimui/ gyventi; ieškojo vietas nakvynei/ nakvoti; atnešé bulvių valgymui/ valgyti; lova bus reikaltinga poilsiu/ pailseti; sūnus gabus mokslui/ mokytis*. Tikslo bendarties ir naudininko vartosenos paralelumą dažnai matome tiek tarmėse, tiek rašomojoje kalboje, plg.: *Varnų ben porelę sau p i e t u m s nusišauju* DnR 241 / *Kad Dočys porelę varnų k e p t nusišauja* 243.

Naudininko vartosena šiose konstrukcijose yra pagrįsta paskirties (tikslo) reikšme, seniai rekonstruojama indoeuropiečių kalbų datyvui, laisvai siejamam su veiksmažodžiais (Brugmann 1911 : 555 tt.). Ta reikšmė buvo ypač būdinga veiksmažodžių abstraktams. Nors lietuvių kalbos bendaratis jau yra praradusi tiesioginį ryšį su linksniavinu, pirminę paskirties datyvo reikšmę minėtais atvejais ji išlaikė nepakitusią ligi šių dienų.

³ Pavyzdžių šaltiniai žymimi tokiais pat sutrumpinimais kaip didžiajame "Lietuvių kalbos žodyne" ir tritomėje "Lietuvių kalbos gramatikoje" (V., 1965–1976, sutr.: LKG I–III).

⁴ Daugiau pavyzdžių su tikslo reikšmės infinityvu žr. Jablonskis 1935 : 30; 1957 : 475–476; Fraenkel 1928 : 129–132; Balkevičius 1963 : 226–227; LKG III 170–171, 260.

2. NAUDININKAS SU BENDRATIMI (DATIVUS CUM INFINITIVO)

2.0. Itraukta į veiksmažodžio formų sistemą, lietuvių kalbos bendaratis gavo veiksmažodinių linksnių valdymą. Tranzityvinių veikmažodžių bendaratys valdo galininką, rečiau — kilmininką, panašiai kaip atitinkamos kitos veiksmažodžio formos, plg.: *grąžino skolą* — *liepė grąžinti skolą*, *norėjo grąžinti skolą*, *atsiunte įsakymą grąžinti skolą*; *laukė tėvą* — *praše laukti tėvą*, *atsiunte prašymą palaukti tėvą* ir pan. Tačiau tais atvejais, kai bendaratis laisvai siejama su sakinio branduoliu ir turi jau minėtą paskirties ar tikslø reikšmę, jos žymimo veiksmo objekto reiškiamas ne galininku, o naudininku, plg.: *pritrūko pinigų skolai grąžinti*. Tai vad. naudininko su bendaratimi konstrukcija (dativus cum infinitivo, toliau DI). Pagal bendaraties ryšį su naudininku ši konstrukcija tarsi išskiria, "iškrinta" iš dabartinėje kalboje vyraujančios sintaksinių ryšių sistemos. Vidinės rekonstrukcijos požiūriu tai galima laikyti dingstimi priešaidai, jog čia turime sintaksinį archaizmą, pagrista senesne sintaksinių ryšių būkle. Todėl šią konstrukciją pravartu aptarti detaliau.

Norint išsiaiškinti DI pirminę sandarą, reikia arsiriboti nuo išoriškai panašių pasakymų, kuriuose asmenuoja veiksmažodžio forma sudaro su bendaratimi 1.2.1. minėto tipo glaudžius vienetus, o naudininkas eina veiksmažodžio papildiniu, pvz.: *liepė bernui važiuoti*, *trukdo/ padeda dirbtį žmonėms*, *pataré sūnui gydytis*, *draudé medžioti kitiems* ir pan. DI toliau bus vadinos konstrukcijos, kuriose datyvas nepriklauso nuo veiksmažodžio junglumo ir kartu su infinityvu reiškia tikslą ar paskirtį.

ariau (lauką) rugiams sėti

2.1.1. Pagal santykį su kitomis sakinio dalimis galima išskirti tris DI konstrukcijų grupes:

a) DI siejamas su veiksmažodžiu (tariniu): *Nesikalbink kitiems patarti Sim; Prašom, lenk (gerk) ponaiti, lenk kirminui numarinti Jabl; Šovė į org pagasdinti žmonėms Myk - Put; Jis negal daugiaus užsidirbt, kaip tiktais sau išsimaitinti Sln.*

b) DI siejamas su veiksmažodžiu ir su jo valdomu daiktavardžiu ar įvardžiu: *Atvežiau karčių tvorai tverti Vb; Aš tau duosiu šilkų skepetelę ašarėlėms nusišluostyti tts (Jabl); Pasiémē jauną mergelę vaikams prižiūréti Simon.*

c) DI siejamas tik su daiktavardžiu, einančiu sakinio papildiniu arba veiksmiu: *Kamara daiktams pasidéti visiškai atémē Simon; Tas kirvis malkoms kapoti visai atšipo Srv.*

Labiausiai paplitusios ir vyraujančios yra (b) grupės konstrukcijos. Antro vertus, (c) grupės konstrukcijų pasitaiko tik retkarčiais. Jau sinchroniškai žiūrint jas galima laikyti išvestinėmis iš (b) grupės, kur jaučiamas DI ryšys ne tik su daiktavardžiu, bet ir su pagrindiniu veiksmažodžiu. Tas ryšys papras tai išlieka ir tada, kai tariniu eina pasakyta ar numanoma veiksmažodžio būti forma, pvz.: *Koks čia geras iešmas briedžiui kepti* BsP II 91. J.Jablonskis (1957 : 598) ižvalgiai pastebėjo, kad čia implikuojama vardinė dalis *tinkamas, skirtas* ar pan.: *Ne visų burnos (burnos tinka, geros, skirtos) putrai srēbti.*

Tai patvirtina ir klausimai, kurie liaudies pasakose yra keliami su DI susijusių daiktavardžių reiškiamoms sąvokoms, pvz.: *Ateina garnys su dideliu gūželiu.* — *Kam* [t.y. kam skirtas, reikalingas] *tas gūželis?* — *Pinigams dėti.* — *Kam tie pinigai?* — *Pievoms pirkti.* — *Kam tos pievos?* — *Karvėms ganyti* LTRn 396 (plačiau žr. Toporov 1963 : 151).

Iš (a) grupės pavyzdžių matyti, kad konstrukcijos sasaja su daiktavardžiu apskritai nebūtina: DI čia priklauso tiesiog nuo pagrindinio veiksmažodžio. Šios grupės konstrukcijos taip pat gali būti suprantamos kaip atsakymai į klausimus *Kam?* *Kuriam tikslui?*, plg.: *Kam čia ari, Juozai?* — *Linams sėti* (JablRR I 598). Tarp (a) ir (b) grupių nesunku pastebeti aiškų ryšį ir per einamumą: jeigu veiksmažodžių papildysime objektą žyminciu daiktavardžiu (plg.: *Lenk s t i k l e l i, ponaiti, kirmuin numerinti*) arba parafrazuodami žodžių junginiu nusakysime veiksmo sąvoką (plg.: *P a l e i d o šūvį į orą pagysdinti žmonėms*), gausime (b) grupės konstrukcijas, plg. dar: *Dvare s k a m b i n a karvėms milžti* Žem ir *Bokšte varpai suskambėjo merguželei palydėti* tts (JablRR I 599). Taigi (a) ir (b) grupės yra variantai to paties tipo: DI siejamas su sakinio branduoliu — veiksmažodžiu arba veiksmažodžio ir nuo jo priklausomo linksnio junginiu.

2.1.2. Nors DI dažnai vartojamas kaip tikslo šalutinio sakinio atitikmuo, bet jis gali atstoti anaiptol ne kiekvieną tikslą šalutinį sakinį, ir atvirkštai. Gyvojoje kalboje DI ypač įprastas tais atvejais, kai galimas ir vienas tikslas ar paskirti žymintis naudininkas (be bendraties). Plg. Jablonskio pateiktus gretinimus:

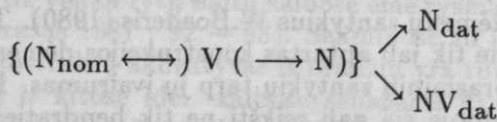
Parsinešiau kelis svarus mėsos pietums/ pietums išsivirti; Žmonės veža plytas bažnyčiai/ bažnyčiai statyti; Kryžius pastatytas jo darby atminimui/ darbams atminti JablRR I 596 (žr. dar Valiulytė LKG II 34 — 35).

Taip pat kaip daiktavardžio naudininkas su sakinio branduoliu siejama ir viena bendratis: *Patiess lentą pereiti* Pvn; *Lazdą pjaunies pasiremti* PP 206 (žr. 1.2.2). Net tame pačiame sakinyje paskirtį ar tikslą kartais galima nusakyti ir daiktavardžio naudininku, ir bendratimi, ir abiems drauge. Tas vartosenos paralelumas pastebimas tiek (a), tiek (b) grupės konstrukcijos, plg.:

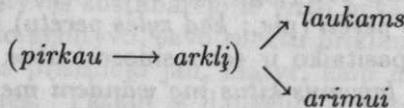
- Iš pradžių ariau tik miežiams/ sėti/ miežiams sėti.*
 - Tėvas parseivežė malkų trobai/ kūrenti/ trobai kūrenti.*
- Dvaro vartai platūs arkliams/ įeiti/ arkliams įeiti.*

Visa tai rodo, kad DI sudaro du sakinio branduolių išplečiantys ir nuo jo priklausantys palydovai: paskirties (tikslas) naudininkas ir taip pat paskirti reiškianti bendratis. Kaip jau minėta, pati bendratis yra išriedėjusi iš veiksmažodinio daiktvardžio — veiksmo pavadinimo naudininko. Tad aptarti konstrukcijos dėmenų ryšiai leidžia įžiūrėti tokią DI pirminę struktūrą.⁵

⁵ Sutrumpinimai: N — nomen (vardažodis), V — verbum (veiksmažodis); NV — nomen verbaile (veiksmažodinis vardas), nom — nominativus, dat — dativus. Strėlė → žymi prijungimo, ↔ tarpusavio sasajos ryšį.

Pavyzdžiu, konstrukcijos *pirkau arklį laukams arti* dėmenų ryšį galima pavaizduoti taip:

Taigi DI tiesiogiai atspindi bendarties kilmę iš veiksmažodinių daiktavaržių naudininko. Pagal savo pirminę sandarą DI pasirodo esas nuo saknio branduolio priklausomas dvejybinis paskirties (tikslo) naudininkas (dativus duplex).

2.1.3. Tokia DI pirminės struktūros samprata iš esmės sutinka su A.Potebnios (1958 : 387 tt.), F.Kuršaičio (1876 : 406), J.Jablonskio (1935), vėliau P.Trosto (1958 : 273), I.Marvano (1960 : 10) išsakytomis mintimis. Ypač taikliai DI apibūdino Jablonskis sakydamas, kad čia "siekiui pareikšti vartojame du datyvu, vieną paprasto substantyvo ir kitą, vadinančią dabar infinityvu. Substantyvas reiškia, kokiam (30) daiktui, kokiam laikui arba kokiam tikslui kas reikalinga ar daroma, o infinityvas, pridėtas prie tokio datyvo, dar geriaus paaiškina ir nurodo tą sieki, kuriam tinkamai arba kuriam vartojamas koks daiktas" (Jablonskis 1935 : 30–31). Beje, F.Kuršaitis rašė tik apie DI sasają su daiktavardžiais, o jo mintį toliau išplėtojęs H.Engertas (1937 : 109–111, 1938 : 45–56) nusprendė, kad konstrukcija esanti tik atributinė, atsakanti į klausimą "Kas tai yra?" ir su pagrindiniu veiksmažodžiu neturinti jokio ryšio. Kalbininkai, vėliau nagrinėję DI kalbos kultūros požiūriu, taip pat daugiausia dėmesio kreipė į jo prasminį ryšį su sakinyje einančiu daiktavardžiu (Balčikonis 1978 : 267–269; 392–393; Paulauskienė 1970 : 49 tt.; Piročkinas 1986 : 188–190, panašiai ir Haudry 1968; 1977 : 104 tt. su kity ide. kalbų perspektyva). Tačiau istoriškai sieti DI tik su sakinyje einančiu daiktavardžiu neleidžia jau aptarti (a) grupės pavyzdžiai ir išvestinis atributinių konstrukcijų pobūdis. Kadangi DI išplecia saknio branduoli, o tame svarbiausią vaidmenį turi veiksmažodis, nepaneigiamas lieka E.Fraenkelio teiginys, kad konstrukcijos pagrindą sudarė sakiniai, kuriuose DI iš esmės ("im Grunde") priklauso nuo pagrindinio veiksmažodžio (1925 : 60).

2.1.4. Pačioje DI konstrukcijoje, paimtoje atskirai, daiktavardžio ar įvardžio naudininkas dažniausiai žymi bendarties veiksmo objektą. Kai kurie tyrinėtojai, aiškinę DI ir giminiškų kalbų atitinkamų konstrukcijų kilmę, manė, kad vietoj datyvo čia iš pradžių ėjęs akuzatyvas, valdomas tikslą reiškiančio veiksmažodinio daiktavardžio (mat veiksmažodiniai daiktavardžiai senuosiuose indy ir kity kalbų paminkluose paprastai išlaiko veiksmažodžiams būdingą linksnį valdymą). Akuzatyvas čia buvęs pakeistas datyvu dėl pagrindinio veiksmažodžio (Brugmann 1916 : 917 tt.) arba veiksmo pavadinimo datyvo įtakos (atrakcijos) tais laikais, kai pastarasis dar nebuvvo virtęs nekaitomu infinityvu (Schleicher 1856 : 311; Delbrück 1897 : 470; Miklosich 1874 :

844). Keisdamas atrakcijos sampratą kongruencija (derinimu), panašiai aiškina konstrukcijos dėmenų santykius W.Boederis (1980). Tokiai pažiūrai į DI kilmę prieštarauja ne tik jau aptartas konstrukcijos dėmenų ryšys su sakinio branduoliu, bet ir prasminių santykijų tarp jų įvairumas. Daiktavardžio naudininkas lietuvių kalboje čia gali reikšti ne tik bendraties veiksmo objektą, bet ir subjektą:

Ipyliau pieno kačiukams užlakti Ktk (plg.: *kad kačiukai užlaktų*); *Tu turi dukterį smakui praryti LB 190* (plg.: *kad smakas prarytų*); *Miške buvo įkelta dvidešimt inkilių zylėms perėti* (plg.: *kad zylės perėtų*) LKG III 173.

Tokių konstrukcijų pasitaiko ir senuosiouose kalbos paminkluose nuo pat raštijos pradžios, plg.: *lawonus kitus ing wandeni mete szuwims walgit* Mž 427 (= *kad žuvys valgytų*).

Kartais naudininkas žymi ir bendraties veiksmo aplinkybę, pvz.: *Pasiémē verpalų nakčiai verpti* (plg.: *kad naktį verptų*). Kiekvieno iš DI dėmenų ryšys su sakinio branduoliu čia akivaizdus (plg.: *pasiémē nakčiai/ pasiémē verpti*).

2.1.5. Nors abu DI pagrindą sudariusios konstrukcijos dėmenys buvo priklausomi nuo sakinio branduolio, tačiau centrinę vietą tarp jų, matyt, iš pat pradžių turėjo daiktavardinis (ne veiksmo pavadinimas). E.Fraenkelis (1925 : 60; 1928 : 131) laikė infinityvą (iš kilmės – veiksmo pavadinimą) prie vardažodžio datyvo pridėtu papildymu ("epexegetischer Zusatz"). Toks sintaksinių vienetyų ryšys, kai vienas papildo kitą, bet abu vienodai priklauso nuo trečiojo, vadinas apoziciniu. Juo siejami vienetai kiekvienas atskirai gali atstoti vienas kitą, bet vienas iš jų paprastai esti savo reikšme pagrindinis, antras – papildomas, paaiškinamasis ir dažniausiai eina po pagrindinio (Seiler 1960 : 198; Valeckienė 1984 : 111). Kad vardažodžio datyas DI konstrukcijoje semantiškai buvo pagrindinis, rodo jo vyraujanti prepozicija tiek lietuvių kalboje, tiek ir senuosiouose kitų ide. kalbų paminkluose (plg. Sgall 1958 : 202; Kuryłowicz 1964 : 162).

éjau lauko arti/ arty

2.2.1. DI dėmenų pirminj ryšį su pagrindiniu veiksmažodžiu rodo ir konstrukcijos vartojimo leksiniai aprivojimai, jos sandaros priklausymas nuo veiksmažodžio leksinės reikšmės. Kai pagrindinis veiksmažodis žymi judėjimą, daikto būvio keitimą, kitimą (ar nekitimą – kaip veiksmažodis *likti*), tikslas nusakomas ne naudininku, o kilmininku su bendratimi pvz.:

Aš eisiu į kalnelį gelsty kviečių kirsti VD I 290 (Alv); *Kiti išlakstė arklių atsvesti Žem;* *Moterys susėdo linų verpti Vrn;* *Mergaitė liko namų saugot* (bet: *Palikau šunį namams saugot*), žr. LKG III 169.

Kaip ir konstrukcijose su naudininku, tikslas gali būti reiškiamas ir vienu kuriuo dėmesiu (vienu genityvu ar viena bendratimi).

Senis parėjo pietų/ pietų valgyti/ valgyti

Tokius pat sintaksinius ryšius kaip infinityvas turi atitinkamose konstrukcijose vartojamas siekinys (supinas), būdingas Rytų Lietuvos tarmėms, plg.:

Senis parėjo pietų/ pietų valgyty/valgyty

Siekinys, kaip ir bendratis, yra vardažodinės kilmės: jis išriedėjo iš sustabėjusio tu kamieno veiksmo pavadinimų galininko. Šio kamieno veiksmų

pavadinimai (abstraktai) baltų prokalbėje turėjo svarbų vaidmenį žodžių darybos sistemoje, ir tik vėliau ryty baltų kalbose ēmė ryškiai vyrauti *ti* kamieno abstraktai (S.Ambrasas 1987 : 92 – 93). Sakiniuose su judėjimo veiksmažodžiais *tu* kamieno abstraktą akuzatyvas iš pradžių yra turėjęs judėjimo tikslo reikšmę, paliudyta ir kitose ide. kalbose senaisiais jų raidos laikais, plg.: s.ind. *sa gamad indro... vasūnām dātum RV V 36.1.* "ateik, Indra... dovanų duotų (paž.: davimą)" (Jeffers 1976 : 2), lot. *eunt spectatum* "ėjo žiūrėtų (paž.: žiūréjimą)" ir pan. Tačiau *tu* kamieno abstraktai labai seniai tapo neproduktivūs, jų akuzatyvas sustabarėjo ir virto nekaitoma forma — supinu. Prie siekimą reiškiančio genityvo, savo ruožtu priklausančio nuo pagrindinio veiksmažodžio, supinas prisišliejo jau, matyt, kaip nekaitoma forma, nebeeturinti linksnio reikšmės. Paskui iš daugelio komstrukcijų su judėjimo ar būsenos kitimo veiksmažodžiais supiną ištūmė bendratis. J.Palionis (1967 : 199 – 200; 1974) nustatė, kad dar XVI ir XVII a. supinas (siekiny) buvo vartojamas daugelyje lietuvių kalbos tarmių, kuriose vėliau jį pakeitė bendratis.

Kadangi *ti* kamieno veiksmažodiniai daiktavardžiai vyraujančią vietą tarp veiksmo pavadinimų užemė vėliau, jų naudininkas ilgiau išlaikė linksnio reikšmę. Naudininko reikšmę, kaip matėme, ir dabar bendratis tebeturi daugelyje paskirties konstrukcijų. Todėl naudininko konstrukcijose su bendratimi yra geriau išlikusi pirminė sintaksinių ryšių būklė.⁶

Sintaksinių ryšių kaita

2.3.1. Nors DI dėmenų pirminis ryšys su sakiniu branduoliu daugeliu atvejų dar jaučiamas, bet pati konstrukcija jau gali būti vartojama kaip atskiras sintaksinis vienetas, reiškiantis veiksmo paskirtį (tikslą). Ji eina ir sakiniuose, kuriuose vienas naudininkas (be bendraties) netiktu ar turėtu visai kitaip prasmę, pvz.:

Bičiūliams sukvesti laukę tik priešpilio Žem; Ar matota, koks čia geras iešmas briedžiu kepti BsP II 91; Kiti pažadėjo ir vaikiukus leisti duobei iškasti Jabl.

Tokiais atvejais naudininką linkstama suprasti kaip bendraties veiksmo objektą. Tačiau tik retkarčiais tai paveikia ir konstrukcijos gramatinę formą: naudininkas pakeičiamas įprastiniu tiesioginio papildinio linskniu — galininku, pvz.:

Aš ugnelę pasikūriau pusrytukus virti Sch 158; Duok, Dievuli, giedrą dieną man rūteles sėti VD I 373.

Tokių pasakymų apstu Mažosios Lietuvos šnekty užrašuose ir Donelaičio raštuose, pvz.: *Jie sau karnų vyžas nusipint užsigeidžia DnR 201* (žr. dar Jablonskis 1957 : 598). Galininko skverbimasi į naudininko vietą pastebime jau XVI–XVII a. raštuose, pvz.:

Pastate tieg Wiskupus walžiot bažničiu Diewo SP I 22631; Nesa esch persenna esmi wirą imti BrB Rut 1,12 (das ich einen man neme LB).

⁶ Tyrinėjant atitinkamas konstrukcijas Vedose taip pat yra pastebėta, kad seniausią vartoseną ten yra išlaikiusios tos infinityvų formos, kurios vėliausiai atsiskyrė nuo veiksmažodinių daiktavardžių (Sgall 1958 : 209).

Bendrinėje kalboje tokios konstrukcijos iki šiol taisomos kaip netaisyklingos (plg. KPP 78), bet kai kur jau svyruojama, ir linksnio vartojimo norma buvo ne sykį diskutuota (Balčikonis 1978 : 267–269; 392–393; Pupkis 1980 : 144; Šukys 1984 : 81–83; Piročkinas 1986 : 188–189).

2.3.2. Dėl sintaksinių ryšių pergrupavimo galininkas ēmė skverbtis ir į konstrukcijas, priklausomas nuo judejimo ir būsenos kaitos veiksmažodžių. Pagrečiui su kilmininku jis neretai pavartoja masas vakarų aukštaičių ir žemaičių tarmėse, raštuose yra paliudytas nuo XVII a., o tautosakoje – nuo seniausių užrašymų, pvz.:

Ir atjojo trys berneliai bērus žirgus girdyt StnD 31; Siunté mane motinélē dvarelj nušluot Klv (VD I 333); Einu karvę/ karvés perrišti Dkš; Jis kojas palikęs bēgo kirvį atsinešt BsP I 35; Bega regiet iš dangaus nusiunsta berneli S1G I 53 (žr. dar LKG III 169; Piročkinas 1972 : 133).

Tačiau Donelaičio raštuose (kitaip negu 2.3.1. minėtais atvejais), čia gerai išlaikytas siekinio kilmininkas, plg.: *Medžių vogt tamsoj į šilo pašalj traukiaus DnR 201* ir pan.

Jonas Jablonskis (1935 : 36) yra atkreipęs dėmesį į tai, kad kilmininkas su siekiniu vartojamas tada, kai jis ir vienas galėtų reikšti veiksmo tikslą (t.y. kai tarp veiksmažodžio ir kilmininko yra tiesioginis ryšys – V.A.). Kai vienas kilmininkas dėl sakinio prasmės negalimas, siekinys valdąs galininką (kaip ir bendratis ką tik cituotuose pavyzdžiuose), pvz.: *Puole visi bučiuotų rankas seneliui; Stankūnas nubėgo sudėty pinigus advokatui.* Pasak Arnoldo Piročkino (1972 : 132 – 133), toks skirtumas daromas ir dabar kai kuriose šnektose (apie Veliuoną, Jurbarką).

2.3.3. Tolesnis DI raidos etapas paliudytas latvių kalboje. Konstrukcijos, kuriose datyvas žymi infinityvo veiksmo subjektą, joje gerai išlikusios ir savo sandara atitinka lietuviškias, plg.: *Es neįgantu lielu sievu vėjiņam vėcināt* ME IV 548, paž.: "Aš neimčiau aukštą žmoną vėjeliams linguoti" (žr. dar Ozols 1967 : 150). Taip pat kaip lietuvii kalboje čia paskirtis reiškiama ir vienu daiktavardžio datyvu, pvz.: *celās darbam "kēlēsi darbui"; ko atstāšu piemiņai* "kā paliksiu atminimui" (Bergmane 1959 : 379; 1962 : 31) ir pan. Kad tikslo infinityvas latvių kalboje irgi yra išlaikęs veiksmo pavadinimo datyvo reikšmę, matyti iš K. Mülenbacho gretinimų: *Putras nav ne paost (= ne paošanai)* "Sriubos nėra né pauostyti (= pauostymui); *Jauka bija uzskatīt (= uzskatišanai)* "Graži buvo pažiūrēti (= pažiūréjimui)" ir t.t. (Mülenbachs 1928 : 193).

Antra vertus, su infinityvu siejamas daiktavardis ar īvardis, reiškiantis infinityvo veiksmo objektą, latvių kalboje jau turi ne datyvo, bet akuzatyvo formą, pvz.: *Došu savu kumelinu rožu dārzu noecēt* "Duosiu savo arklelj rožių daržą išakēt" (Mülenbachs 1928 : 193). Akuzatyvas čia vartojamas vietoj datyvo jau XVII a. raštuose, pvz.:

Deewa darrija... Spihdeklus/ to leelaku to Deenu waldiht/ un to masaku Spihdekli to Nakti waldiht G1B I Moz 1,16, paž.: "Dievas padarē... šviesulius, tā didesnį dieną valdyti ir tā mažesnį šviesulį naktį valdyti"; nehme linnu Swahrkus wiñnu peewilt Judit 16,8, paž.: "ēmē (t.y. apsisegē) linu sijoną jī apgauti".

Taigi sintaksinių ryšių pergrupavimas latvių kalboje jau yra pakeitęs kon-

strukcijos gramatinę formą.

2.3.4. Latvių kalboje akuzatyvas įsigalėjo vietoj genityvo ir konstrukcijose su judėjimo bei būsenos kaitos veiksmažodžiai, pvz.:

Nu es iešu sētiņā kājas, rokas pūtināt BW 6936, paž.: "Dabar aš eisiu kie-melin kojas rankas ilsinti"; *Tur teceju slotas griezt* BW 1271, paž.: "ten bégau šluotas sukti" (Ozols 1967 : 151); *Visi spiedās uz durvīm saņemti negaidītos viesus* MLLVG II 20, paž.: "Visi spaudēs prie durū sutikti nelauktus svečius"; *Saimnieks sūtija puisi krūmus izplaut* (Mülenbachs 1928 : 196), paž.: "Šeimininkas siuntē bernā krūmus išpjauti".

Akuzatyvas čia įsigalėjės jau XVII a. raštuose, plg.: *tas to sutia uz sauwu cematu cūkas gannit* EEV(ASpr I 62₁₀), paž.: "tas tā siuntē į savo lauką kiaules ganyti"; *ESUS egaia namma... maize æst ib* I 194, paž.: "Jezus jéjo į namus duoną valgyti".

Tačiau tarmėse, išlaikiusiose supiną, su juo išlaikytas ir senesnis genityvas, pvz.:

Iēsim guôvu slàuktu! Valmiera (Endzelīns 1951 : 562); *Tēvs aizgāja bišu kāptu* ME I 301 "Tēvas išėjo bičių kopty".

Kity kalbų atitikmenys

2.4.1. Kitose giminiškose kalbose infinityvo konstrukcijų raida yra pažengusi gerokai toliau. DI kai kuriose galima aptikti tik ankstyvais jų raidos laikotarpiais.

Senojoje bažnytinėje slavų ir senojoje čekų kalboje randamos DI liekanos, tyrinėtojų laikomos sintaksiniai archaizmai, savo sandara ir reikšmė atitinka lietuvį kalbos konstrukcijas. Datyvas jose gali reikštis tiek infinityvo veiksmo subjektą, pvz. s.bažn.sl. *s̄stvorit̄ mi chižing s̄esti mi v̄ nei* Supr 204,2, paž.: "padarys man trobelę sédeti man joje", tiek ir objektą, pvz.: s.ček. *kúpichu pole pútnikóm hrésti* Hrad. "pirko lauką keleiviams laidoti"⁷ Datyvo ryšį su sakinio branduoliu (resp. veiksmažodžiu) sen. čekų kalboje rodo ta aplinkybė, kad datyvas čia išlieka ir tada, kai infinityvą jau pakeičia prielinksninė konstrukcija, plg.: *kúpichu pole na pohřeb pútnikóm*, paž.: "pirko lauką ant laidojimo keleiviams" (Trávníček 1956 : 170, 174). Panašiai kaip lietuvij kalboje čia nuo seno vartojamas ir vienas daiktavardžių tikslo datyvas.

2.4.2. Itin reikšmingos DI pirmynkštei būklei nustatyti yra atitinkamos sen. indų kalbos konstrukcijos. Jų sandara Vedose visai sutampa su ta, kuria vidinės rekonstrukcijos būdu galima atstatyti senovės lietuvij kalbai. Infinityvas ten dar turi pardigminės veiksmažodinių daiktavardžių datyvo formas (su *-tavái/ tave*, *-adhyai*, *-áye*, *-e*) ir pati konstrukcija yra aiškiai išlaikiusi dvejybinio datyvo pobūdį. Pirmasis (daiktavardžio ar įvardžio) datyvas irgi gali reikštis tiek veiksmo subjektą (a), tiek objektą (b), plg.: a) *átho índrāya pátave sunú sómam* RV 1,28,6, paž.: "taigi Indrai gérimumi (gerti) sunk so-

⁷ Plačiau apie slavų kalbų DI žr. Miklosich 1874 : 857 tt., Потебня 1958 : 389; Loš 1922 : 172–173; Gebauer 1929 : 380, 579–580; Vondrák 1928 : 265, 408; Trávníček 1956 : 170 tt.

mą"; b) *pība... vṛtrāya hántave śaviṣṭha* RV 4,13,3, paž.: "gerk... Vrtrai nužudymui (nužudyti), galingasis"⁸.

Panašus kaip baltų bei slavų kalbose ir konstrukcijos santykis su paskirtij žyminčių pavienių daiktavardžių datyvu. Vis dėlto jau Vedose dvejybinis datyas (resp. DI) yra reliktinio pobūdžio (Sgall ib. 209). Dėl konstrukcijos dėmenų sintaksinių ryšių pergrupavimo vietoj dvejybinio datyvo (DI) dažniau vartojamos konstrukcijos su tą pačią "infinityvę" valdomu akuzatyvu.

2.4.3. Ryškių atitikmenų baltų DI turi ir hetity kalbos dantiraščio tekstuose. Tarp tikslų reiškiančio datyvo su infinityvu ir pagrindinio veiksmažodžio čia matome baltiškosios konstrukcijos sandarai būdingus ryšius, plg.: nankán ANA ERÍN^{MEŠ} ŠA KUR (UGU^{TI}) (*ni*)—*ninku anzi úeriat* Hatt. 11 IV 4, paž.: "ir jí kariams šalies (aukštutinės) surinkti pasiunté" (Ose 1944 : 40, Hahn 1953 : 112; 1966 : 390). Hetity infinityvas su -*yanzi* (*nininku anzi* "surinkti") iš archaiško kamieno *yan-* čia turi tą pačią datyvo—"lokatyvo" galūnę -*i* kaip lietuvių infinityvas su -*ti*. Veiksmo paskirtij (tikslų) hetity k. datyas dažnai žymi ir eidamas vienas, be infinityvo.

2.4.4. Taigi baltų kalbų DI atitinka minėtas giminiškų kalbų konstrukcijas tiek savo pirmine sandara, tiek reikšme ir panašia tolesnės raidos kryptimi. Infinityvas šioje konstrukcijoje yra išlaikęs paskirties reikšmę, kurią vardažodžių datyas turi nuo seniausių laikų. Lyginimas su kitomis kalbomis patvirtina, kad DI sintaksinis pamatas yra dvejybinis paskirties (tikslo) datyas, kurio antruojų dėmeniu éjo veiksmažodinis daiktavardis.

Apozicinės ryšys tarp abiejų šios kosnstrukcijos narių — tai senovinis sintaksinių ryšių tipas, būdingas indoeuropiečių kalboms ankstyvais jų raidos laikotarpiais. Tais ryšiais pagrįstos ir dvejybinių linksninių konstrukcijos. Dvejybinis datyas su veiksmažodiniai daiktavardžiai — veiksmų pavadinimais, matyt, seniai prieš atsirandant infinityvams buvo vartojamas tikslui ar paskirčiai reikšti ir sakinyje atlirkavo tą vaidmenį, kurį vėliau perémė infinityvinės konstrukcijos ir šalutiniai tikslo sakiniai. Šiuo atžvilgiu dvejybinis datyas su veiksmažodiniai daiktavardžiai yra artimas dvejybiniams linksniniams su veiksmažodiniai būvardžiai (vėliau — dalyviai). Iš tokių dvejybinių linksninių išriedėjo absolutiunės konstrukcijos ir galininkas bei kilmininkas su dalyviu. Tai patvirtina svarbių veiksmažodinių vardažodžių vietą pirmykštėje ide. kalbų sakinio sandaroje.

3. VARDININKAS SU BENDRATIMI (NOMINATIVUS CUM INFINITIVO)

laukas liko arti

3.1.1. Paskirtij žyminti bendlratis nuo seno vartojama prie būsenos veiks-

⁸ Žr. Delbrück 1888 : 413; Sgall 1958 : 200 tt.; Haudry 1977 : 106—122 su lit. E.Renou (1937 : 28) manė esant galima "infinityvę" *hántave* ir pan. kildinti iš veiksmažodinio *b ū d v a r d ž i o* datyvo, tačiau tam prieštarauja tiek kai kurių sen. indy (Haudry 1977 : 122, 436), tiek baltų, slavų ir kitų kalbų infinityvu morfoliginės ypatybės.

mažodžiu, pvz.: *kliūti, likti, rūpēti, tekti, apsimokēti, įkyrēti, pasitaikyti* ir pan. Tokiai atvejais daiktas, kurio būseną nusako veiksmažodis, reiškiamas vardininku. Būseną patiriantis subjektas gali būti arba neišreikštasis (a), arba išreikštasis naudininku (b):

a) *Bepaliks tas šienelis sugrébt Lpl; Darbas nelengvas teko dirbt Gg; Rūpéjo tas šienas daužyt Krp; Apsimoka linai sét? Rd; Kitąsyk pasitaiko ir toks vyras gaut Mrj;*

b) *Man kas belieka daryt? Ds; Man kliūn(a) visi darbai nudirbt Vvr; O čia jam rūpi pinigai skaityti BsP III 69; Nebepatiko ožkelei sodri žolelė pešti Žem (LKŽ XIII 286).*

Jau 1893 m. Jonas Jablonskis yra ižvalgiai pastebėjęs, kad tokio tipo sakiniuose vardininkas eina veksniu, o "infinityvas čionai tiktais paauskina ar papildo predikatą... Paveizdui paimsime sakinį "man jau rūpi avižos"; jei predikatą "rūpi" paaiškintume da infinityvu "piauti", tad gautume jau visą konstrukciją nominatyvo su infinityvu: "man jau rūpi avižos piauti" (1935 : 32). Tai galima pasakyti tiek apie (a), tiek ir apie (b) grupės pavyzdžius: vardininkas jeina į jų branduoli, o bendratis gali būti praleista nepažeidžiant gramatinės sandaros: *bepaliko šienelis, teko darbas, apsimoka linai* ir t.t. Paskirties reikšmė, būdinga veiksmažodinių daiktavardžių naudininkui ir iš jo išriedėjusiai bendračiai, čia yra kiek labiau išblankusi negu aptartose DI konstrukcijose, bet nesunkiai atsekama lyginant pasakymus su bendratimi ir be jos. Bendratis papildomas vaidmuo dar ryškesnis sakiniuose, kur subjektą žyminčio naudininko apskritai negalima pavartoti, pvz.: *Greit rugiai prasidės pjauti Mžk; Jau paspėjo rugiai pjauti Žrm* (LKŽ XIII 387). Taigi konstrukcijos modelį galima užrašyti taip:

(*man*) *kliuvo/ teko/ rūpéjo/ nusibodo... rugienos (art)*

Tokių konstrukcijų paliudyta nuo raštijos pradžios, plg.: *iam wenam parietissi ir uszgulli garbe, schlawe a czestis doti* WP 33.

3.1.2. Aptarti konstrukcijos dėmenų ryšiai dabar jaučiami anaiptol ne visuose sakiniuose su minėtaisiais būsenos veiksmažodžiais. Seniai praradusi ryšį su vardažodžio paradigma, bendratis ēmė šlietis prie asmenuojamosios veiksmažodžio formos, sudarė glaudę junginių, vartojamą ir sakiniuose be vardininko, plg.: *Man teko važiuoti; Vaikui terūpi dūkti; Mortai nusibodo sédeti* ir pan. Tranzityvinių veiksmažodžių bendratis objektą imta reikšti galininku ar kilmininku, pvz.:

Atsitiko jam pro kapines praeinant duobkasius sutikt BsV 92; Bene rūpēs darbą dirbt arba vargą vargti? ŽemR I 173; Meškai apkyrėjo klausyti lakštingalos Krž (LKŽ V 834).

Dabar bendrinėje kalboje jau vyrauja pertvarkytas konstrukcijų su tranzityvine bendratimi ryšių modelis:

(*man*) *kliuvo/ teko/ rūpéjo/ nusibodo... arti rugienas*

Konstrukcijos vidinių ryšių pertvarkymas lietuvių kalboje dar nėra pasibaigęs – tai gyvas procesas. Rytų ir pietų aukštaičių tarmėse su bendratimi plačiai vartojuamas vardininkas. Tačiau jis čia dažnai suprantamas kaip nuo bendratis priklausomas objekto linksnis, pvz.:

Sekas pagaut ešerys Mrk; Šitoks geras rūbas neapsimoka parduot Trgn; Teko man iškast senas šulnys Grnk.

Vardininko čia jau negalime laikyti sakinio veiksniu, plg.: **sekas ešerys*, **teko šulnys*.

medus gardu/ gardus valgyti

3.2.1. Panašiai kaip su minėtais būsenos veiksmažodžiais bendratis siejama ir su tariniu, kurio vardine dalimi eina būdvardžiai. Jie gali turėti kaitomą vyriškosios arba moteriškosios giminės formą (a). Tačiau dažniausiai su bendratimi siejama būdvardžių bevardė giminė, žyminti asmens ar daikto būseną (b). Tos būsenos subjektas (kaip ir 3.1. aptartuose sakiniuose) abiem atvejais gali būti nusakomas naudininku:

a) *Pastovėjės vanduo skanus gert* Jnš; *Man triušis bjaurus pjaut* Jnš; *Gaigai brangūs laikyti* Akm; *Šitas krepšas smagus nešti* Vdk; *Žemė buvo labai sunki arti* Als;

b) *Sausa duona man negardu valgyt* Ut; *Mokslas brangu pasiekt* Šr; *Man svarbu arkliai gauti* Ukm; *Malonu šienas pjaut* Ssk.

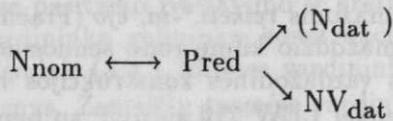
Abiejų tipų konstrukcijos paliudytos nuo XVI a. raštų, plg.: a) *Bei schitie wargai szmogui labai sunkus ira neschoti* BrP II 105; b) *ir szitie sopulei ne syku kęst'* DP 21423 (Palionis 1967 : 153).

Bendraties pirminė funkcija ypač akivaizdi (a) tipo konstrukcijose. Jose bendratis, papildanti vardažodinį tarinį, turi naudininkui būdingą paskirties reikšmę (plg. 1.2.2). Tokios pat semantinės sandaros yra ir aiškūs konstrukcijos atitikmenys giminiškose kalbose, plg.: la. *saulīte silta sildīties* BW 32 35 "saulutē šilta šildytis" (Endzelīns 1951 : 989); s.b.sl. *eretici... blēdī z sutu vidēti* Kozma 3 "eretikai... išblyškē yra (pa)žiūrēti" (Деянова 1982 : 133); s.ček. *chléb tvrd jásti* "duona kieta valgyti" (Gebauer 1929 : 358); s.rus. *voda Iordana sladka pitī* "vanduo Jordano saldus gerti" (Спринчак 1960 : 179)⁹

Kaip (a) tipo pavyzdžiai sutinka su atitinkamais sakiniais be bendraties, kurių veiksnys derinamas su vardine tarinio dalimi, taip (b) tipo pavyzdžiai – su sakiniais, kurių tariniu eina nederinamos bevardės giminės formos (*pienas skanus gerti* : *pienas skanus = piemas skanu gerti* : *pienas skanu*). Tokie sakiniai kaip *Man piemas/ arbata skanu* Kd; *Svetimas stogas nemielia* Ut yra senovinių nominalinių sakinijų reliktai; jie paveldėti iš tolimų indoeuropiečių prokalbės raidos laikų, kai vardažodiniu tariniu eidavo su veiksniu siejami gryni vardažodžių kamienai (plačiau aut. 1979 : 200 – 202). Gryną kamieną yra išlaikę ir lietuvių kalbos bevardės giminės būdvardžiai su -a < *-o, -u: *miela, skanū* (aut. 1990 : 201 – 202 su lit.). Prie vardažodinio tarinio su šiomis bevardės giminės formomis datyvinės kilmės bendratis pritapo taip pat kaip prie tarinio su derinamomis vyriškosios ir moteriškosios giminės formomis; tai aiškiai matyti iš pavyzdžių su tomis pačiomis leksemomis, plg.: *Nespartūs miežiai pjaut* Mlt/ *Runkeliai nespartu kast* Mrj; *Medus valgyt gardus/ gardu* Mlt. Pažymétina, kad (b) tipo konstrukcijos su bendratimi plačiausiai vartojuamos tose Rytų ir Pietų Lietuvos tarmėse, kur gerai išlikę atitinkami nominaliniai sakiniai su bevardės giminės formomis.

⁹ Panašiai ir kitose kalbų grupėse: s.indų (Sgall 1958 : 215), germanų (Behaghel 1924 : 342), graikų (La Roche 1893 : 65), tocharų (Krause – Thomas 1960 : 79).

Atsižvelgdami į bendraties kilmę iš veiksmažodinio daiktavardžio (veiksmo pavadinimo) datyvo, 3.1 ir 3.2.1 aptarty vardininko su bendratimi konstrukcijų pirminę struktūrą galime schematiškai pažymeti taip:¹⁰

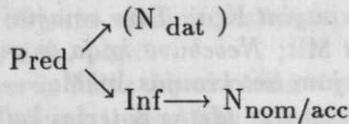

Pvz.: *medus patinka/gardu/gardus (man) valgyti* (<"valgymui")

Šis sintaksišių ryšių modelis visai atitinka tą, kuris rekonstruotas remiantis naudininko su bendratimi konstrukcijomis (plg. 2.1)

3.2.2. Išnykus lietuvių kalboje daiktavardžių bevardėi giminei, būdvardžių bevardės giminės formos virto nekaitomais predikatyvais, apibendrintais būsenos reikšme. Bendratis, savo ruožtu atitrūkusi nuo linksniavimo paradigmų, émë glaudžiai šlietis prie tų bevardės giminės formų, papildydamas jų reikšmę ir sudarydama su jais glaudžius būseną žymincius junginius: *gardū valgyti, sunkū dirbtī, gēra gyventi, liūksma važiuoti* ir pan. Jiems įsitvirtinti buvo palanki ta aplinkybė, kad grynuos kamienus atitinkančios bevardės giminės formos jau nuo seniausių laikų ide. kalbose buvo vartojamos būsenos reikšme. Įsigalėjus ir placiai išplitus bevardės giminės formų junginiams su bendratimi beasmene reikšme, (b) tipo konstrukcijas su vardininku irgi imta suprasti kaip beasmenes, o vardininko formą – kaip priklausomą nuo bendraties. Taigi tokie sakiniai kaip *Svetys miela/ matyti* ("matymui") dėl sintaksišių ryšių pertvarkymo (reintegracijos) buvo įprasminti kaip *Miela matyti/ svetys (svečią)*. Vardininką imta laikyti priklausomu nuo tranzityvinės bendraties ir keisti iprastiniu tiesioginio papildinio linksniu – galininku.

Taigi 3.2.1. pažymėtas pirminis bendraties (sutr. *Inf*) konstrukcijų modelis buvo pertvarkytas taip:

Pvz.: *(man) patinka valgyti medus/ medų*

medus reikia valgyti

3.3. Kai kurie bevardės giminės būdvardžiai, eidami tarinių vardinėmis dalimis, patys priartėjo prie veiksmažodžių ir davė pamatą jų asmenuojamosioms formoms. Pavyzdžiui, sénos būdvardžių bevardės giminės formos *gaila, ver̄ta* tapo iš jų išriedėjusių beasmenių veiksmažodžių *gailėti, vertéti* asmenavimo paradigmų narėmis, turinčiomis esamojo laiko reikšmę (plg. *skaūda : skaudéti*). Tais atvejais, kai jos siejamos su tranzityvine bendratimi, vardininkas žymi jų veiksmo objektą, pvz.: *tos bulbēs jáunos gaila kast Rdv; Ar*

¹⁰ Sutrumpinimu *Pred* čia žymimas veiksmažodinis ar vardažodinis tarinys. Kiti sutrumpinimai kaip 2.1.

verta arklys laikyt? Kp (dėl aiškiai beasmeniškos tų formų reikšmės sakiniai **bulbēs* (vard.) *gaīla*, **arklys veīta*, rodos, niekur nevartojami).

Panašiai iš tarinio vardine dalimi einančio daiktavardžio *reikà/ reiké* išriedėjo beasmenis veiksmažodis *reikéti*, -ia, éjo (Fraenkel 1925 : 37–38). Palyginti nesena to veiksmažodžio kilmę rodo senuosiuse raštuose ir tarmėse vartoamos atitinkamos vardažodinės konstrukcijos *reikà yra/ buvo* ir pan. (plg. LKŽ XI 375; Fraenkel LEW 714 su lit.); su bendarimi jos turėjo būti siejamos panašiai kaip *reikalas yra/ buvo...*, plg.: *Argi jam reikalas buvo tę arkliai brukti?* Lp (LKŽ XI 377). Pasak Jablonskio (1935 : 32), seną nominatyvo vartojimą čia rodą sakiniai: *Žinau, k a s žagrei reik; žinomas daiktas, k a s reik, t a s reik.* Tad senovėje, matyt, būta ir tokį pasakymų kaip **reikà yra/ Ø /buvo/ bus karvė pirkti* (plg. metas karvė pirkti) greta pasakymų su kaitomais būdvardžiais, pvz.: *man reikalingas* (t.y. reikia) *vaikas paimit Žž.*

– Iš *reikà* išriedėjęs veiksmažodis *reikéti* su bendarimi dabar vartoja mas itin placiai. Vardininkas tokiais atvejais suprantamas kaip bendarties veiksmo objektas, o būsenos subjektas gali būti nusakytas naudininku:

Reikia uždegt žiburys Skp; Ir spiečius reikia mokėt pagaut Ktk; Anam reiks nešti vanduo Mžk; Vaikas reikia ažmigdyt Švnč; Reikia mušt ji per pilvą Rdš; Kaip ana reikia pasiekti? Dgl; Reikia viskas sakyti Nmn.

anksti/ laikas rugiai pjauti

3.4. Panašiai kaip su bevardės giminės būdvardžiais bendaratis siejama ir su būseną reiškiančiais prieveiksmiais (a) arba daiktavardžių vardininkais (b), išriedėjusiais iš sustabarejusių nominalinių sakinių ir turinčiais prieveiksmiams artimą reikšmę:

a) *Tenai gerai vaikai augint Kpr; Taip smagiai tie medžiai skaldyt Pln; Da(r) anksti rugiai pjaut Mlt; Nebebuvo kada ir pūdymas art Dgl; Mum ir pienas toli nešt Ob; Gan jum liet kraujas JnšM;*

b) *Jau laikas karvė melžt Dg; Metas poteriai kalbét Dbk; Ten būty juokai sakyti Jnš; Karvės laidyt vargas vasaros laike Šr.*

Atitinkamų konstrukcijų daroma su daiktavardžių *darbas, dalykas, daiktas* ir pan. junginiais su būdvardžiais (vardžiais):

Grybai rinkt smulkus darbs Brž; Degutas degt tai paprastas dalykas Sv; Karvė išlaikyt yr nebrangus daikts Rs; Linai rauti nekokia naujiena Grg; Suverpt par žiemą keturi pūdai tai nieko nér Mlt.

Konkrečių daiktavardžių vardininko formos tokiais atvejais irgi turi objektingą reikšmę ir paprastai suprantamos kaip tiesiogiai priklausomos nuo bendarties. Gali būti viename sakinyje gretinami ir du bendarties junginiai su objektiniu vardininku, pvz.: *Namai statyt tai ne pyragas krimst Šk.*

Galininko formos įsigalėjimas

3.5. Pagal duomenis, surinktus lietuvių kalbos tarmių atlasui, aptarty tipų bendarties konstrukcijas su vardininku yra gerai išlaikę rytų bei pie-

tų aukštaičiai ir vakarų aukštaičiai į pietus nuo linijos Jonava - Čekiškė - Šakiai - Sintautai. Kitose tarmėse vietoj vardininko vartojoamas galininkas, vyraujantis ir bendrinėje kalboje. Vardininko ir galininko vartojimo riba néra ryški, abiejose jos pusėse pasitaiko įvairavimo ir gretiminių atvejų. Labiausiai linkstama keisti vardininką galininku konstrukcijose su veiksmažodžiu *reikėti* (3.3.) ir prieveiksmiais (3.4.), kuriose vardininkas negali būti suprantamas kaip sakinio veiksny. Žemaičių tarmėje vardininkas čia išlikęs keliose galininko apsuptyose "salose": apie Židikus, Viešnius, Luokę, Gargždus, Papilę, Raseinius, bet ir čia greta jo dažniausiai vartojoamas ir galininkas (ypač konstrukcijose su *reikėti*).¹¹ Toks sporadiškas išsibarstymas būdingas sintaksiniams archaizmams: plintant naujesnėms konstrukcijoms, senosios išstumiamos ne iš karto ir paprastai išlieka tam tikruose židiniuose. Konstrukcijos su vardininku gerai išlikusios ir lietuvių kalbos salose gudų kalbos apsuptyje (Gervėciuose, Ramaškonyse, Rodūnėje, Pelesoje, Varanave, Lazūnuose, Zietelioje ir kt.). Taigi galininko įsigalėjimas tarmėse dar yra gyvas procesas. Iš XVI a. rašty gana retų pavyzdžių matyti, kad vardininką su bendratimi yra vartoja ir Mažosios Lietuvos vakarų aukštaičiai.

Objekto vardininkui išlikti konstrukcijose su bendratimi buvo palanki ta aplinkybė, kad šios reikšmės vardininkas nuo seno buvo vartojoamas konstrukcijose su neveikiamųjų dalyvių bevardės giminės formomis, pvz.: *bulvės kasama/ nukasta, virvės vejama, durys atidaryta ir palikta*; dažnai ir su veikėjo kilmininku: *jo rugiai séjama/ séta, senų miškai mylēta* ir pan.¹² Pažymétina, kad objekto reikšmės vardininkas su bendratimi ir su neveikiamųjų dalyvių bevardės giminės formomis vartojoamas tose pačiose rytų ir pietų aukštaičių tarmėse.¹³ Konstrukcijas su neveikiamųjų dalyvių bevardės giminės formomis taip pat dabar linkstama suprasti kaip beasmenes, todėl veiksniių éjęs vardininkas kartais keičiamas papildinio galininku, plg.: *Su geiniu iš drevių medų kopama* Lp (aut. 1979 : 206–207).

Tose pačiose tarmėse objekto vardininkas vartojoamas ir su esmojo bei būtojo kartinio laiko padalyviais, plg.:

Darbs dirbant vėjai nerūp Mžk; Linai raunant reikia šiltai apsivilkti Brž; Kur čia dabar arklys pastačius Ut; Kad taip megztinis nusimezagus Mžš; Gerai būtų stipras darbinykas pasisamžius Kp.

Objekto vardininkas čia galėjo išplisti pagal minėtų konstrukcijų su neveikiamaisiais dalyviais ir bendratimi pavyzdį (padalyviai, kaip ir bendratis, yra išriedėję iš-i kamieno datyvo formų, plg. aut. 1962 : 17 tt.; 1979 : 133–134).

Konstrukcijos su veiksmažodžiu būti

3.6. Atskirą grupę sudaro vardininko ir bendraties konstrukcijos su veiksmažodžiu būti, kurio nulinė forma reiškia esamąjį laiką. Jos esti dvieju ti-

¹¹ Remiamasi atsakymais į "Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programos" (V., 1956) klausimus Nr. 115 b ir c.

¹² Tos konstrukcijos – tai dalyviniai tokijų nominalinių sakinijų kaip *medus gardu* variantai, plačiau apie jas aut. 1979 : 200–204; 1990 ; 200–214.

¹³ Apie konstrukcijų su neveikiamųjų dalyvių bevardės giminės formomis išplitimo arealą žr. aut. 1977 : 36–38.

py. Pirmojo tipo konstrukcijose jutimo ar suvokimo veiksmažodžių bendaratis (dažniausiai – *matyti*, *regeti*, *girdéti*) siejama su vardininku, žyminčiu galimą justi ar suvokti objektą, pvz.: (*man*) *yra* / Ø / *buvo* / *bus namai matyti*. Antrojo tipo konstrukcijose įvairių veiksmažodžių bendaratis siejama su vardininku, žyminčiu reikiamo atlikti veiksmo objektą, pvz.: (*man*) *yra* / Ø / *buvo* / *bus namai statyti*. Abiem atvejais bendaratis turi pasyvo reikšmę.

(*man*) *yra* / Ø / *buvo* / *bus namai matyti*

3.6.1. Ši konstrukcija dabar daugiausia vartojama Vidurio ir Vakarų Lietuvos tarmėse, tačiau sustabarėjusių pasakymų su įvardžiu *kas* (*kas girdéti*; *kas nauja girdéti* ir pan.) pasitaiko ir daugelyje kitų vietų. Tai rodo didesnio šio tipo konstrukcijų paplitimą praeityje. Veiksmažodžio būti esamojo laiko forma kartais pasakoma žemaičių tarmėje, kuriu dažniausiai esti nulinė.

Jau dugnas matyt Jnv; Per langą gerai matyt ežers Pln; Jau regét ugnis Lzd; Varpai girdéti Prk; Užsnigę griovai ir keleliai, net vieškelis menkai pažint Simon (LKŽ XIII 258).

Antai baltoji obelis y(r) matyti Skd; Jau trobos matyti yra Pgg; Tas akmuo buvo iš tolo matyt Klp; Vakar griaustiniis buvo girdėtis Erž; Už to misko ir Papilė bus matyti Pp.

Tik retkarčiais naudininku nurodomas patiriant subjektą žymintis naudininkas, pvz.: *Ta troba man buvo iš tolo matyt Klp.* Rašomojoje kalboje konstrukcija paliudyta nuo XVI a., pvz.: *du daiktu mumis neperweszlibu regetessi* WP 72.

Bendaratis šioje konstrukcijoje atlieka panašų vaidmenį kaip esamojo laiko neveikiamasis dalyvis ir kartais pagrečiu su juo vartojama net toje pačioje šnektoje, pvz.: *Jau vadakstis matyties // Nuo Šimkaus kapelių karvidės matomos Pkl; plg. dar.: Sodnas didelis y(r) matoms Skd.* Rytų aukštaičių tarmėje dažnai vietoj bendaraties eina veiksmažodžio sangrąžinė forma, pvz.: *Visas sklypelis matos kaip in delno Skdt.*

Kad vardininkas čia turi veiksnio funkciją, akivaizdu iš derinimo su dalyvine jungtimi, pvz.: *Petruko balsas buvęs girdéti Rs* (plačiau Sirtautas 1971). Su neigiamos formos bendaratimi vietoj vardininko eina kilmininkas: *žmogaus nematyti Plng; laumių neb'girdėtis BsP II 70.* Tačiau kitaip negu 3.1–3.5 aptartais atvejais vardininkas čia niekada nekeičiamas galininku.

Konstrukcija paprastai vartojama nusakant, kas tam tikras daiktas yra prieinamas patyrimui, plg.: *jau bokštas matyti – jau galima matyti bokštą.* Taigi ir čia bendračiai implikuojama paskirties reikšmė, iš prigimties būdinga datyvui.

3.6.2. Tokią pat reikšmę bendaratis turi ir atitinkamose latvių kalbos konstrukcijose, dažniausiai vartojamose su neiginiu, plg.: *No tās reizes vilku ne redzēt, ne dzirdēt LP VII 878 = nebija vilku ne redzēšanai, ne dzirdēšanai* (Mülenbachs 1928 : 195). "Nuo to karto vilķu neregēt, negirdēt (= Nebuvu vilķu nei matymui, nei girdējimui)". Visiškai tokios pačios sandaros ir reikšmės konstrukcijų kaip lietuvių kalboje paliudyta slavų kalbų senuosiouose raštuose, plg. s.b.sl.: *i glass umīče. i ne by slyšati Supr 570,18 "ir bal-*

sas nutilo, ir nebuvo girdėti” (Ходова 1980 : 223)¹⁴, s.rus.: *bě v to vremja viděti... pečalb gor'kaja* Mosk. Letop. 290 ”buvo tuo metu matyti sielvartas kartus” (Сабенина 1978 : 404); jų yra išlikusių gudų ir pietinėse rusų kalbos tarmėse, pvz. *derevnja vidatъ* ”kaimas matyti (Спринчак 1960 : 179).¹⁵ Infinityvo pirmą paskirties reikšmę tyrinėtojai įžiūri ir atitinkamose Rigvedos konstrukcijose, pvz.: *táva spārhé várṇa á sam̄drśi śrīyah* RV 2,1,126 ”tavo pageidaujamoje spalvoje kaip tik matyti grožis” (Sgall 1958 : 221; Disterheft 1980 : 46).

(man) yra/ Ø / buvo/ bus namai statyti

3.7.1. Šio tipo konstrukcijose tranzityvinės bendraties leksinė raiška nėra apibréžta, o veiksmažodis *būti* turi modalinį reikiamybės atspalvį. Galima išskirti dvi konstrukcijų grupes.

a) Bendratis siejama tik su vardininku ir galima (fakultatyvia) laiko nuoroda. Veiksmažodžio *būti* esamojo laiko forma dažniausiai esti nulinė, būtojo ar būsimoji – išreikšta.

Šiandie šienas grébtie, é rytoj rugiai pjautie Dglš; *Jau i(r) vél pietai virti* Trg; *Ryto(j) arkliai ganyt* Pšl; *Visa su mūkom yr iškult* PnmP.

Tad buvo šeimyna samdyti Žd; *Ir rugiai buvo pjaut* Brš; *Pirma buvo tokie guzikai pirk* Šil; *Darbas toksai buvo padarytienai* Glv.

Bus šiens pjauti, pūdymai arti Slnt; *Paskui šiens grébtí bus* Kl; *Kad bulbas pasodis, linai ravét bus* Rdn; *Paskui kokig dieng bus mēšlas vežt, gardai valyt* Mžk.

b) Greta vardininko su bendratimi ir galimos (fakultatyvios) laiko nuorodos naudininko linksniu dar nusakomas bendraties veiksmo subjektas:

Rytoj mum teliokai ganyt Pnd; *Mamai vaikai auginti* Vvr; *Tai tau tatai taisyt, tai arklys šert, tai vél rugiai statyt – ne juokai* Jnš;

Ma vienai buvo visi darbai dirbtí Žd; *Kam jam buvo mūcyt šitos bobos?* Šrv.

Tau rytoj bus cukriniai ravéti Rk; *Man bus viskas sutvarkyti* Kltn; *Ar tai ma(n) abu tévai bus karšyt* Sk.

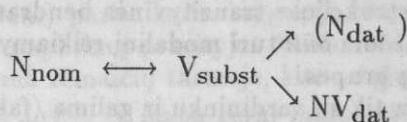
Abiejų grupių konstrukcijų paliudyta nuo raštijos pradžios, pvz.: a) *Taip ir gierti wine krauias ia schwentas* Mažv 34,17; b) *Iumus bus rustus sudas pas Diewa kelti, rakundas bus doti panui Dewui* WP 85 (MLLG V 238).

Iš lietuvių kalbos atlasui surinktų duomenų matyti, kad šios konstrukcijos vartojamos ir tose šnektose, kur su veiksmažodžiu *reiketi*, dažnai ir su bevar-

¹⁴ Tačiau toje pačioje sintagmoje einantis regėjimo ar girdėjimo objektas čia jau reiškiamas nuo bendraties priklausomu akuzatyvu (kaip ir daugumos slavų kalbų vėlesniuose raštuose), plg.: *bysta viděti junošo kraszena stoješta prěds nimz* Supr 187, 1–4 ”buvo matyti jaunikaitį gražų stovintį prieš jį” (Ходова 1980 : 223).

¹⁵ Atitinkamą čeky kalbos konstrukciją, pvz.: *hora je viděti* ”kalnas yra matyti” (plačiau Pořák 1967 : 82 tt.), V.Kiparskio (1969 : 146) pripažįstamą senovės paralikimu, kai kas laiko skoliniu iš vokiečių kalbos (Reiter 1953 : 175; Timberlake 1974 : 124 tt.) arba vėlesne inovacija (Havránek 1968 : 175–176; Dunn 1982 : 523–524). Tačiau ir vokiečių kalboje infinityvas su *zu*, kalbamais atvejais siejamas su nominatyvu, yra išlaikęs senovinę paskirties reikšmę (plg. Brugmann 1916 : 924), tad konstrukcijos pirminis šaltinis, matyt, yra tas pat.

dēs giminēs būdvardžiais, jau eina galininkas (Trg, Žgč, Škn, Kltn, Pln, Plng, Vvr, Dr, Drb, Lnk, Kl, Krp, Kv, Skdv, Nv ir kt.). Nuo 3.6. aptarto tipo atvejų jos skiriasi tik reikiamybės reikšme, kuri veikiausiai yra sąlygojama ne paties veiksmažodžio *būti*, o jo ryšio su paskirtij reiškusių datyvinės kilmės bendratimi ("linai yra/ buvo/ bus skirta minti")¹⁶. Ta datyvui būdinga paskirties reikšmė gali būti atsekama ir tais atvejais, kai reikiamybės atspalvio visai nejauciami, pvz.: *Tau tik varnos gaudyt Pg; Jauniem tik alus gert Grz ir pan.* (žr. dar LKG III 616–617). Visa tai rodo, kas vardininkas ir čia yra turėjės veiksnio funkciją. Tad 3.6. ir 3.7. aptarty abiejų tipų konstrukcijoms galima rekonstruoti tokį pat pirmajį sintaksinių ryšių modelį (veiksmažodis *būti* čia žymimas santrumpa V_{subst})

Šis modelis sutampa su tuo, kuris nustatytas remiantis konstrukcijomis su veiksmažodžiais *likti*, *tikti*, *tekti* ir pan. bei būdvardžių bevardės giminės formomis (žr. 3.2.1.) ir skiriasi tik tarinio raiška.

3.7.2. Tokios sandaros konstrukcijų paliudyta ir latvių kalbos tarmēse, plg.: *kungam ēst tei meizītē* (Nereta) "ponams valgyt ta duonele" (Endzelīns 1951 : 554). Taip pat nominatyvas čia vartojamas su palyginti naujomis debityvo formomis, kurioms pamata padėjo infinityvas, plg.: *man jāēd sausa maize* "man (reikia) valgyt sausa duona" (ibid 972 – 973). Tačiau dažniausiai čia nominatyvas pakeistas nuo bendraties priklausomu akuzatyvu, pvz.: *man bija tā šo lietu iesākt* "man buvo taip štā dalykā pradēti" (Mülenbachs 1928 : 173 – 174); *Tev bij ķemt niedres meitu* BW 15142 "tau buvo imti nendrēs dukrā"; *Kā būs man purvu brist* 15307 "kaip bus man purvā bristi" (Ozols 1961 : 96–97; 1967 : 182). Akuzatyvas jau smarkiai išplitęs ir senuojuose latvių kalbos raštuose, pvz.: *Man bij grahmatu rakstiht* Stender Gr §165 "Man buvo knygā rašyti"; *No ta buhs tew to sinnah* G1B NT Praef. "Iš to bus tau tā žinoti".

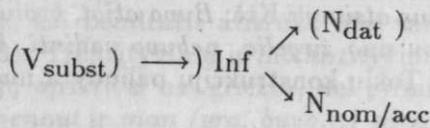
Plačiai ir daug kartų nagrinėti atitinkami sen. rusų kalbos pasakymai su nominatyvu, plg.: *Takova pravda ouzeti Rousinou ou Rizē Smol.* gr. 1229 "tokia teisē imti rusinui Rygoje" (t.y. tokią teisę rusinas turi turėti Rygoje, žr. jau Потебня 1958 : 405 : 407); pastaruoju metu jų istorinj ryši su lietuvių ir latvių kalbų konstrukcijomis įtikinamai parodė J.Stepanovas (1984 : 132–136). Svarbūs yra šių konstrukcijų atitikmenys sen. indų kalboje, kur "būti" reikšmės veiksmažodžio modalumas paprastai dar paryškinamas optatyvo ar imperatyvo forma, nominatyvas turi aiškią veiksnio funkciją, o infinityvas – datyvinę paskirties reikšmę, pvz.: *āpo bhavantu pītāye* RV 10,9,4

¹⁶ Plg. Brugmann 1916 : 925. Pasak R.Mrazeko (1963 : 113 – 114), datyvo paskirties reikšmė buvusi perkelta į veiksmažodį "būti" ir sen. bažnytinės slavy kalbos konstrukcijose: *mne bēaše stradati* "мне выпало, принадлежало страдание → страдали". Kiek kitaip aiškina J.Stepanovas (1984 : 133) laikydamas reikiamybės reikšmę viena seniausiu, iš indoeuropiečių kalbų bendrijos paveldėtų veiksmažodžio "būti" reikšmių.

"vandenys tebūnie gérти (gérimui)" (Sgall 1958 : 221); panašiai ir hetity kalboje (Disterheft 1980 : 165–166).

Pažymétina, kad ir kitose giminiškose kalbose (lotynų, graikų, germanų) senaisiais jų raidos laikotarpiais modalinėmis galimybės, reikiamybės ir pan. reikšmėmis buvo vartojamos vardažodinės kilmės formų konstrukcijos, kurios vėliau imta keisti naujesniais modaliniais veiksmažodžiais. Slavų kalbose šių reikšmių modaliniai veiksmažodžiai bei prieveiksmiai (predikatyvai) yra taip pat palyginti nauji, įsigalėję daugiausia rašytinės tradicijos laikais. Tuo tarpu aptarti sakiniai su datyvinės kilmės bendaratimi atstovauja labai senoviškam, iš indoeuropiečių kalbų bendrijos paveldėtam modalumo raiškos būdu.

3.7.3. Tolesnė konstrukcijos raida, matyt, vyko ta pačia kryptimi kaip ir kitais jau aptartais atvejais. Bendaratis, praradusi ryšį su linksniamimo paradigma ir virtusi nekaitoma veiksmažodžio forma, tapo saknio gramatiniu centru – tariniu, turinčiu modalinę galimybės ar reikiamybės reikšmę (jos pamatas – datyvo paskirties reikšmė). Konstrukcija buvo įprasminta kaip beasmenė ir vardininkas susietas su bendaratimi kaip jos žymimo veiksmo objektas. Taip susidarė toks beasmenių bendaraties sakinių sintaksinių ryšių modelis:

Kadangi vardininkas nėra objektui būdingas linksnis, visai suprantama, kad vietoj jo imta vartoti galininką: *Rytoj man šieng grébti, tau arklius ganyti*, o su kilmininką valdančių veiksmažodžių bendaratimi – kilmininką: *Ko jau mums benoréti* ir pan. Galininkas vietoj vardininko paliudytas nuo XVI a. raštų, pvz.:

Tada buwa taw dūti mana pinnigus Maininikamus BrB Mat 25,27; *wis-siems krikschczonims ikki gala swieto bus wargus regeti* BrP II 78,2 (žr. Palionis 1972 : 126).

Reikiamybę ir galimybę reiškiančių infinityvo konstrukcijų su veiksmažodžiu "būti" virtimas beasmenėmis ir nominatyvo keitimais infinityvo valdomu akuzatyvu seniai pastebėtas ne tik latvių (3.7.2), bet ir kitose giminiškose kalbose: slavų, germanų, graikų, lotynų (Brugmann 1916 : 925–926; Потебня 1958 : 391–398).

Vis dėlto lietuvių kalboje vardininkas čia išliko daug geriau negu konstrukcijose su *reiketi* ir kitais veiksmažodžiais – ne tik tarmėse (žr. 3.7.1), bet ir bendrinėje kalboje (LKG III 616–617). Ypač gerai vardininką išlaikė apstabareję pasakymai su įvardžiu *kas*, paliudyti nuo XVI a. (plg. *kas buwa dariti* BrB II Moz 36,7) ir šiuo metu tebevartojami įvairiose lietuvių kalbos tarmių ploto vietose, net ir tose, kur kitais atvejais randame tik galininką, pvz.:

Kas mum dabar sakyt Lkm; An(t) arklio nér kas dét Lbv; Yra kas parduot Psv; Ar bus kas raut? Šil; Kas bus daryt? Ss; Nér kas veikt Pg; Nér kas kalbét Vlkv, Ss.

Toks sporadiškas pasiskirstymas irgi rodo reliktinį šių konstrukcijų pobūdžių.

(man) yra / Ø / buvo / bus eiti

3.8.1. Intransityvinių veiksmažodžių bendaratys su veiksmažodžiu *būti* taip pat sudaro reikiamybės ir kitų modalinių reikšmių beasmenes konstrukcijas. Dabar jos dažniausiai vartojamos su bendaraties veiksmo subjektą žyminciu naudininku ir nuline veiksmažodžio *būti* forma:

Tau, smarve, tylėti! Bsp I 264; *Gyvam gyventi, mirusiem išsėtis!* KrėvPP III 14; *Jonam šiandie į girią važiuoti* Gr; *Man nei šaukt, nei plaukt* Skr (žr. dar LKG III 36–37; 616–617).

Tarmėse, tautosakoje pasitaiko ir konstrukcijų su išreikšta (ypač būtojo ir būsimojo laiko) jungtimi. Jos vartojamos su subjekto naudininku (a) ir be jo (b):

a) *Kam yr(a) šerti, jeigu nevažiuoti* Pvn; *Gal nuo Dievo yr gegutei girelėj kukuoti* NS 270; *Dukrele mano, mano jaunoji, buvo tau eitie už artojelio* BsO 215; *Jeigu jam bus pagyt, tai jis pagis, o jeigu jam bus mirt, tai jis numirs* Tj (LKZ, I 1216);

b) *O tai čia buvo daug atsimyti* Ktč; *Buvo atjot, brolužéliai, vakar vakarėli* LTRn 90; *Kaip nusėdau nuo žirgelio, nebuvuo vadinti, kaip jėjau į seklyčią, nebuvuo sodinti* JV 683. Tokių konstrukcijų paliudyta nuo XVI a., ypač Bretkūno raštuose, pvz.:

a) *Nesa iam buwa sawa Walnistes mieste pasilikti* BrB IV Moz 35,28; *tada bus... iam numirti* I Moz 44, 31; *Butu mums prapulti, iei Diewas negelbetu* BrP II 53.

b) *Er tokiu graszu Materu delei ne butu kariauti?* BrB Mal 10,2 (plačiau Palionis 1972).

3.8.2. Atitinkamų konstrukcijų su nuline ar išreikšta veiksmažodžio *būti* forma vartojama ir latvių kalboje, pvz.: *bālinām karā iet* Spr. 271 "broliui ī karā eiti"; *brist bij man, vaj nebrist* BW 9416 "bristi buvo man ar nebristi" (Ozols 1961 : 96 – 97); *Tev nebūs zagt!* ME I 359 (žr. dar Endzelins 1951 : 994). Jų paliudyta nuo senųjų raštyų, plg.: *Woj tu sinnaji / kuītā Laikā tew bij peedzīmt* G1B, Hiob 38, 21 "Ar tu žinojai, kuriuo metu tau buvo gimi"; *kapehz buhs man... eet* Ps 42,10 "kodēl man bus eiti."¹⁷

Slavų kalbose "būti" asmenuo jamosios formos su infinityvine bendaratimi sudaro beasmenes konstrukcijas nuo seniausių raštyų, plg. s.b. sl. *bystu oumręti nišluumu* Ostr Luk 16, 22 "buvo mirti vargsui"; s.rus. *mi budeti nyně poěxati* Ip. 130 "man bus dabar važiuoti" (Потебня 1958 : 392–393); s.ček. *tu sě nám (jest) s ciesářem sníti* Dal 81 "čia mums (yra) su karalium miegoti" (Pořák 1967 : 21).

Kitose indoeuropiečių kalbose atitinkamų konstrukcijų taip pat paliudyta modalinėmis reikiamybės, galimybės ir pan. reikšmėmis, pvz.: gr. ἀλλ οὐκ ἔστι Διὶ Κρονίων μάχεσθαι φ 193 "bet néra (= negalima, nereikia)

¹⁷ Tai vad. "analitinis debityvas" (senesnis už morfologizuotą su *jā-*); jo pavyzdžių iš senųjų latvių kalbos gramatikų žr. Ozols 1965 : 92, 202, 252.

su Dzeusu Kronidu kovoti"; lot.: *per nares floribus frui est* Tertull. Coron. 40 "per šnerves (= uostant) gélémis džiaugtis yra (= reikia)"; sen.vok. za *petōnne ist* Hymn. 17,1 "melstis yra (= reikia)" (Brugmann 1916 : 925–926).

3.8.3. Čia ir 3.7.1. suminėti dauomenys patvirtina jau anksčiau išsakyta nuomonę, jog lietuvių ir latvių kalbų bendaraties konstrukcijos su išreikšta veiksmažodžio *būti* forma yra bendras senovės palikimas (Palionis 1972 : 128). Kildinti jas iš konstrukcijų be jungties nėra pamato. Nors kai kuriose slavų kalbose (pvz., čekų, žr. Pořák 1967 : 18, 39 tt., 122) pastebėtas jungties produktyvumo padidėjimas tam tikrais raidos etapais, tačiau ir konstrukcijos be jungties rytų baltų ir slavų kalbose paliudytos nuo raštijos pradžios. Seniau jos, matyt, funkcionavo kaip tų pačių konstrukcijų variantai su nuline esamojo laiko forma, o vėliau (nykstant konstrukcijoms su *būti* būtuoju ir būsimuoju laiku) buvo apibendrintos kaip atskiras bendaraties sakinių tipas (lie. *Tau važiuot!*; la. *Kurp mums bēgt?* rus.: **вам платить** "jums mokėti" ir pan.).

3.8.4. Konstrukcijos su intranzityvinių veiksmažodžių bendaratimi yra tokios pat beasmenės (t.y. neturinčios sintaksinės veiksnio pozicijos) kaip ir su tranzityvinių veiksmažodžių bendaratimi, valdančia galininką, plg.: (*rytoj*) *man šienaut* ir (*rytoj*) *man pjauti miežius*. Pastarosios veikiausiai buvo pradėtos daryti tik tada, kai bendaratis atitrūko nuo vardažodžių linksniamimo pardigmos (plg. 3.7.3). Tranzityvinių ir intranzityvinių veiksmažodžių priešprieša daugeliu atvejų apskritai nei griežta, nei pirminė. Tad konstrukcijos *man (yra, buvo...)* *šienaut* ir *man (yra, buvo...)* *pjauti miežius* istoriniu požiūriu galima traktuoti vienodai ir priskirti tam raidos laikotarpiui, kai sakiniai su *būti* ir bendaratimi dėl sintaksinių ryšių pergrupavimo buvo įprasminti kaip beasmeniai (plg. Brugmann 1916 : 925–926). Laikyti konstrukciją *man (yra, buvo...)* *šienauti* pirminiu, paradomiškai savarankišku nominaliniu sakiniu (taip Večerka 1973 : 303; Степанов 1984 : 132–133) trukdo ta aplinkybę, kad tuo atveju sunku paaiškinti infinityvu virtusios formos pirminę linksnio reikšmę ir semantiškai motyvuoti konstrukcijos sandarą. Sintaksiškai beasmenės konstrukcijos su infinityvu, matyt, galėjo susidaryti tik po to, kai pats infinityvas tapo atskira veiksmažodžio forma.

3.8.5. Taigi bendaraties sakiniai su veiksmažodžio *būti* forma (išreikšta ar nuline) pirminis modelis veikiausiai turėjo veiksnio vardininką: *namai yra* (\emptyset / *buvo* / *bus*) *matyti/ statyti*. Šios konstrukcijos sandara motyvuota ta pačia veiksmažodžio daiktavardžio datyvine reikšme, kuri atstatoma anksčiau aptartose konstrukcijose su veiksmažodžiais *likti*, *tiki* ir pan. bei būdvardžiu bevardės giminės formomis (kaip ir 1.–2. nagrinėtais atvejais). Daugeliu atvejų vietoj veiksnio vardininko vėliau įsigalėjo nuo bendaraties priklausomos valdomo linksnio formos (dažniausiai galininkas). Tačiau baltų ir dalies slavų kalbose vardininkas iš dalies išliko ir beasmeniškai vartojamose konstrukcijose, kur jis gavo objektinę reikšmę. Išlikti vad. "objektiniam nominatyvui" čia, matyt, padėjo ne tik vidinis, bet ir tam tikros išorinės sąlygos, apie kurias verta pakalbėti atskirai.

”Objekto nominatyvo” problema

3.9.1. Objekto nominatyvo vartojimas beasmeniuose sakiniuose paliudytas gana dideliamė ir vietisame tarp savęs kontaktuojančių dialektų areale. Be lietuvių, latvių kalbų ir rusų šiaurinių tarmių bei didelio trikampio maždaug tarp Pskovo-Smolensko-Vologdos, į tą arealą ieina ir vakarų finų (estų, suomių) kalbos. Pastarosiose vad. akuzatyvas II, sutampantis su nominatyvu, reguliarai vartojamas vietoj įprastinio akuzatyvo I reikšti objektui beasmeniuose sakiniuose su bendratimi, padalyviais, taip pat beasmeniuose liepiamuosiuose sakiniuose (plg.: suom. *hänen tuli rakentas sauna* ”jam reikėjo statyti sauna”). Šių konstrukcijų artimumą rytų baltų ir rusų k. ”objektiniams nominatyvui” aptarė V. Kiparskis (1960; 1969); jis davė mintį, kad kontaktai su vakarų finų kalbomis galėjo padėti išlikti iš senovės paveldėtoms nominatyvo su infinityvu konstrukcijoms gretimose rytų baltų ir rusų kalbose.¹⁸ B. Larinas tyč konstrukcijų savybę aiškino taip: ”objektinis nominatyvas” esąs neakuzatyvinio tipo saknio sandaros liekana, paveldėta iš seniai išnykusios ”pamario” kalbos – bendro rytų baltų, šiaurės slavų ir vakarų finų kalbų substrato (Ларин 1963; šio požiūrio kritiką žr. Jacobsson 1964 : 75; Veenker 1967 : 126; Kiparsky 1969 : 145). Konstrukcijos tiesioginio skolinimosi iš finų kalbų hipotezę specialioje studijoje išdėstė A. Timberlake’as (1974). Jo manynu, lietuvių ir latvių kalbos bei šiaurės rusų tarmės yra pasiskolinę iš vakarų finų kalbų sintaksinę taisyklę, pagal kurią beasmenių sakinių žymimo veiksmo objektas reiškiamas ne akuzatyvu, o nominatyvu. Tokia objekto raška finų kalbų pavyzdžiu buvusi realizuota sakiniuose, kuriuose nėra veiksnio pozicijos, taigi nesą ir prieštaravimo tarp veiksniai būdingos nominatyvo formos ir objekto funkcijos (Timberlake 1974 : 2–3, 152).

Sen. indų, germanų ir kitų kalbų konstrukcijas, kuriose infinityvo objekto reiškiamas nominatyvu asmeniniuose (t.y. veiksnio poziciją turinčiuose) sakiniuose, Timberlake’as laiko esant visai skirtingo tipo, nesulyginamas su rytų baltų ir šiaurės rusų kalbų ”objekto nominatyvu”. Taip pat griežtai atsiribojama nuo *namai yra (buvo) malyti* atveju su jų ide. atitikmenimis. Autoriaus liko nepastebėtas pastarųjų artimumas *namai yra (buvo) statyti* tipo konstrukcijoms (plg. 3.7.1.–3.7.3), taip pat lietuvių ir latvių kalbų sakinių su derinamomis ir nederinamomis būdvardžių formomis gretiminė vartosena (plg.: *medus gardus/ gardu valgyti* 3.2.1 tt.), jų paradigmatis rysys su *medus gardus/ gardu* tipo asmeniniais (t.y. veiksnio poziciją turinčiais) sakiniais. Skolinimo hipotezė remiama įsitikinimu, kad objekto nominatyvas lietuvių ir latvių kalbose esąs sinchroniškai motyvuotas ir reguliarus beasmeniuose sakiniuose (133 tt., 154). Iš tikrujų, kaip jau minėta, jis čia yra stumiamas iš vartosenos sinchroniškai motyvuotų atitikmenų su akuzatyvu, o jo pasiskirtymas lietuvių kalbos tarmėse turi sintaksiniams reliktams būdingų bruožų.

3.9.2. Latvių kalbos tarmėse, betarpiskai susisiekiančiose su estų kalbos plotu, nominatyvas su infinityvu vartojamas daug rečiau negu Lietuvos šiaurinėse, rytinėse ir pietinėse tarmėse. Pagal latvių kalbos dialektologiniam

¹⁸ Pačią vakarų finų konstrukciją kai kurie tyrinėtojai laiko išriedėjusia iš subjekto nominatyvo su paskirtį žymincia bendratimi, žr. Hakulinen 1960 : 246.

atlasui surinktus duomenis¹⁹, latvių – estu tarmių sandūroje objekto nominatyvas su bendratimi paliudytas tik keliose vietose: pačiame šiauriausiam kampute – Ydaus, Ypikių šnektose ir Cirgaliuose. Iš šiaurinės vidas dialekto dalies *akmīņš grūti kustināt* "akmuo sunkiai (t.y. sunku) pajudinti" tipo konstrukcijų užrašyta dar Birzuliu, Baunių, Jaunburtnieku, Kuscėnu, Kataru, Duntės apylinkėse, atskirtose viena nuo kitos šnektų, kuriose vyrauja akuzatyvas.²⁰ Kiek dažnesnės minėto tipo konstrukcijos Kurzemės vakarinėje dalyje (Popės, Ventos, Užavos, Talsų-Édalos, Saldaus, Duobelės šnektose), sporadiškai – panašiai kaip lietuvių kalbos žemaičių tarmėje – jų pasitako ir kitose Kurzemės vietose (Laidzės, Lybagų, Kandavos, Engurės, Irlavos, Rankių šnektose); be to, čia užfiksuota ir *vajag / grības malka skaldīt* "reikia/norisi malka skaldyt" tipo pasakymų. Žiemgališkose vidas dialekto šnektose²¹ abiejų tipų konstrukcijų taip pat paliudyta tik pavieniuose židiniuose (Ciecerėje, Jēkabniekuose, Jaunsvirlaukeje); daugumas jų – tose vietose, kur latvių kalbos plotas ribojasi su atitinkamą konstrukciją vartojančiomis šiaurinėmis Lietuvos šnektomis (i pietus nuo Rezeknės, taip pat Ezerės, Bénės, Yslycės, Kaplavos šnektose). Daug platesniais ruožais žiemgališkose vidas dialekto šnektose (apie Duobelę, Jelgavą, Bauską ir kt.) nominatyvas varojamas su debitovo formomis (*jāiet plaut siens* "reikia eiti pjauti šienas" ir pan.). Antra vertus, dideliame augšzemnieky tarmės plete nominatyvas su infinityvu paliudytas tik keliose "salose": Grašų-Krauklių, apie Sérénę, Dignajos, Varkavos, Kaunatos-Pildos apylinkėse ir lietuvių – latvių kalbų paribyje esančiose Kraslavos ir Aknystės (Ancītis 1977 : 264–265) šnektose; beje, ir čia nominatyvas dažniau eina su debitovu negu su infinityvu be *jā*.

Konstrukcijos židinių išsibarstymas leidžia manyti, kad anksčiau ji buvo išplitusi didelėje latvių kalbos ploto dalyje, o dabar yra daug labiau sunykusi negu lietuvių kalboje. Tai irgi remia požiūri, jog nominatyvas šioje konstrukcijoje yra bendras sintaksinis archaizmas.

Latvių kalbos nominatyvas su infinityvu skiriasi nuo lietuvių kalbos ir kai kuriais inovaciniiais bruožais. Išskyrus retus atvejus su kaitomais būdvardžiais (*saulīte silta sildīties* tipo, žr. 3.2.1.), bendraties konstrukcijos čia yra beasmenės, o nominatyvas turi tiesioginio papildinio funkciją. Kadangi būdvardžių bevardė giminė latvių kalboje yra išnykusi ir konstrukcijose su bendratimi pakeista prieveiksmais (*viegli* "lengvai", *grūti* "sunkiai", *vajag(a)* "reikia", *brīv* "galima" ir pan., plg. *nav viegli maisi nest* "nelengvai (=neleñgva) maišai nešt"), ryšys su asmeniniais sakiniiais, dar jaučiamas lietuvių kalboje (*darbas sunku* ir pan.), čia yra nutrukės. Tad nominatyvo forma latvių kalboje jau yra netekusi sintaksinės motyvacijos, nominatyvas yra virtęs tikru objekto linksniu. Matyt, tai buvo svarbiausia priežastis, dėl kurios jis latvių kalboje buvo didesniu mastu pakeistas iprastiniu objekto linksniu

¹⁹ Jie saugomi Rygoje, Latvių kalbos instituto Dialektologijos skyriuje. Autorių dekingas Instituto vadovybei už galimybę jais pasinaudoti.

²⁰ Čia ir toliau remiamasi atsakymais i latvių kalbos atlaso duomenų rinkimo programos 270, 272, 276, 277, 280 klausimus (Latviešu valodas dialektologijas atlanta vākšanas programma. Rīga, 1954, lpp. 90–93).

²¹ Latvių kalbos tarmių pavadinimai pateikiami pagal M.Rudzīte 1964 : 408–409.

– akuzatyvu. Jis geriau išliko tik konstrukcijose su nauja debitvo forma, turinčiose savitą vietą latvių kalbos sistemoje.

3.9.3. Kodėl nominatyvas su infinityvu, seniai prarastas kiti giminės kalbų, iki šiol išliko rytų baltų ir gretimose rusų kalbos tarmėse, geriausiai paaiškina jau minėta P.Kiparskio hipotezė apie konservuojančią vakaru finų kalbų įtaką. Kontaktai su vakaru finų kalbomis, matyt, padėjo išlikti tam sintaksiniam archaizmui ir davė pavyzdį jį naujai išprasminti tuo pačiu būdu – kaip objekto nominatyvą beasmeniame sakinyje. Tam ypač palankios sąlygos susidarė po VI a., kai rytų baltų gentys, pereję Dauguvą, prasiskverbė gana toli į vakaru finų apgyventas žemes. Per kelis šimtmečius, veikiami finiško substrato, dabartinės Latvijos dialektai nutolo nuo lietuvių. Kadangi infinityvas su *-ti*/**-tei* tada, matyt, jau buvo išsiskyręs iš vardažodinės linksnivimo paradigmų, galėjo prasidėti sintaksinių ryšių kitimas konstrukcijos viduje, atsirasti "objekto nominatyvo" užuomazgų.

Kaip tik VII–VIII a. rytų slavų dialektai išsigalėjo didelėje teritorijoje tarp Kijevo ir Naugardo. Intensyvi finų ir baltų slavizacija vyko dabartinių rusų kalbos šiaurės tarmių plote. Tad kontaktai su vakaru finų kalbomis iš praslavų paveldėtai rusų kalbos konstrukcijai galėjo turėti panašų poveikį kaip baltiškajai. Pažymėtina, kad seniausiuose šiaurės Rusijos raštuose nominatyvas sudaro tokias pačias konstrukcijas su infinityvu kaip rytų baltų kalbose. Vėliau jis buvo pradėtas vartoti ir su asmenuojamosiomis veiksmažodių formomis (*чаща пумъя наливают*, paž.: "taurė gérimo pripila"), o pati konstrukcija gavo savitą raidos kryptį, susijusią su slavų kalboms būdingais procesais: nominatyvo – akuzatyvo formų sinkretizmu ir gyvosios – negyvosios giminės morfologizavimu (Timberlake 1974 : 104–116; Журавлев 1984).

Vakarinėse rusų kalbos tarmėse (Pskovo-Smolensko-Vologdos trikampyje) nominatyvą su infinityvu, matyt, palaikė ir baltų substratas. Lietuvų kalbos vaidmenį rodo ta aplinkybė, kad 14–17 a. konstrukcija paliudyta dokumentuose su gudų kalbos ypatybėmis, rašytuose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje – Polocke, Trakuose, Vilniuje (Dunn 1982 : 517). Ją ir dabar dažnai vartoja gudų šnekto, neseniai išsigalėjusios lietuvių kalbos plote (Pelesoje, Varanave ir kt., žr. Судник 1982 : 246–247). Tuo tarpu pietiniuose rytų slavų dialektuose (dabartinėje pietų Rusijos ir Ukrainos teritorijoje) konstrukcija su nominatyvu sunyko, matyt, dar prieš raštijos pradžią, ir šito arealo XVII a. raštuose téra tik jos likučių (kai kur aktyvizuotų Maskvos kanceliarinės kalbos prestižo).

3.9.4. Nominatyvo su infinityvu istorija néra išimtis. Intensyvūs kontaktai su vakaru finų kalbomis po V–VI a. padėjo išlikti rytų baltų kalbose ir kitoms archaiškoms konstrukcijoms: nominatyvui su bevardės giminės formomis (*linai minama*, *durys atidarýta*), taip pat tarininiam dalyviam, apibendrintiems modaline netiesioginės nuosakos reikšme (aut. 1977; 1979 : 213–218; 1985; 1990 : 228–235). Daug senesnių laikų kontaktai su vakaru finais padėjo išsaugoti baltų kalbose senovines linksninių konstrukcijas su postpozicijomis, virtusias postpoziciniai vietininkais (aut. 1985 : 191–193). Visais minėtais atvejais matome paveldėtas indoeuropiečių saknio struktūras, kurias rytų baltai išlaikė ir naujai išprasmino pagal vakaru finų kalboms

būdingus modelius.

Kai kurie tyrinėtojai nominatyvo su infinityvu konstrukcijos ištakas linksta nukelti į dar tolimesnę senovę. Manoma, kad ji esanti paveldėta iš tų laikų, kai indoeuropiečių akuzatyvinė saknio sandara buvo dar nesusiformavusi ir tranzityvinių veiksmažodžių objektas (kaip ir būsenos veiksmažodžių patientas) buvo reiškiami ta pačia absoliutyvo forma (Palmaitis 1977 : 116–119; panašiai Schmalstieg 1987: 145–152).²² Ta prielaida yra galima, bet nebūtina, nes baltų ir slavų kalbų konstrukcijos raida gali būti paaiškinta remiantis akuzatyvine saknio sandara ir nominatyvui būdinga pirmine veiksnio funkcija.

4. TOLESNĖS RAIDOS KRYPTYS

4.0. Konstrukcijos su bendratimi, išlaikiusia pirminę paskirties reikšmę, atstovauja seniausiam indoeuropiečių saknio struktūros fragmentui. Tam pačiam sluoksniniui skirtinos ir minėtos konstrukcijos su siekiniu (supinu) – antruojу lietuvių kalbos infinityvu. Remdamiesi tų konstrukcijų vieta lietuvių kalbos sintaksinėje sistemoje ir lygindami su giminiškomis kalbomis prieiname prie išvados, kad bendraties pamatą sudarė veiksmažodinių daiktavardžių dalyvo, tam tikrais atvejais ir akuzatyvo, vartojimas veiksmažodiniams saknio branduoliui išplėsti ir semantiškai papildyti. Išsiskyrusi iš veiksmažodinių daiktavardžių linksniavimo paradigmos ir virtusi nekaitoma veiksmažodžio forma, bendratis daugeliu atvejų prarado pirminę linksnio reikšmę, ēmė glaudžiau šlietis prie įvairių asmenuojamųjų veiksmažodžio formų, jos ryšiai su kitais saknio dėmenimis pakito. Žvelgdami į dabartinę bendraties konstrukcijų įvairovę iš rekonstruojamų pirminių vartosenos modelių perspektyvos, galime ižvelgti svarbiausias jų tolesnės raidos kryptis ir etapus.

galiu/ pradedu/ prašau dirbt

4.1.1. Įsigalėjus bendraties konstrukcijoms su veiksmažodžiais *reikėti*, *gailėti*, *vertėti* ir pan., išriedėjusiais iš vardažodžių formų (*reikà*, *gaīla*, *veŕta*, žr. 3.3), atsirado pagrindas sieti bendratį ir su kitais modalinės reikšmės veiksmažodžiais, pvz.: *turiu/ privalau eiti* (pagal *reikia* < *reikà eiti*), *gali dirbt* (pagal *gālima*, *veŕta dirbt*), *norejo eiti* ir tt. Panašiai bendratis buvo imta vartoti junginiuose su savarankiškesnės reikšmės veiksmažodžiais *prašyti*, *liepti*, *drausti*, *trukdyti*, *kvieсти* ir kt. (žr. 1.2.1). Su atitinkamos reikšmės veiksmažodžiais įvairių formų infinityvai buvo susieti ir kitose indoeuropiečių kalbose skirtingais jų raidos laikotarpiais. Tas vartosenos paraleumas, matyt, rodo ne paveldėtą tokią konstrukcijų pobūdį, o tipologiškai bendrą, gal net universalų polinkį taip vartoti nekaitomas veiksmų pavadinimų formas, praradusias ankstesnį ryšį su linksniavimo paradigmomis. Atitinkamus junginius linkstama daryti ne tik indoeuropiečių, bet ir kitių šeimų kalbose, kur tik susidaro nekaitomos (dažniausiai irgi daiktavardinės kilmės).

²² Atitinkamas finų kalbų konstrukcijas kai kas irgi yra laikęs ikinominatyvinės saknio sandaros liekaną, žr. Wickman 1955 : 14, Schlachter 1968 : 286.

veikmažodžių formos.

4.1.2. Konstrukcijose su faziniais veiksmažodžiais (*pradēti, imti, baigt, liautis, nustoti* ir pan.) bendaratis daugeliu atvejų pakeitė su veiksmo pabaigą žyminčiais veiksmažodžiais vartojamus veikiamuosius dalyvius, nuo seno turėjusius tarininiams pažyminiui artimą funkciją, pvz.: *nustojo šaukės, paliovė/liovėsi géręs*, plg.: *nutilo/nurimo dainavęs, sustojo éjęs, grjžo grybavęs* (plaičiau žr. aut. 1978 : 33–37; 1979 : 112–114; 1990 : 133–134).

4.1.3. Konstrukcijose su veiksmažodžiais, reiškiančiais norą, prašymą, siekimą, kvietimą, bendaratis galėjo pakeisti iš akuzatyvo išriedėjusi siekinį (supiną), su kuriuo ty reikšmių veiksmažodžiai kartais dar siejami tarmėse, pvz.: *Ko daugiau nori tu turėtū Tj; Prašom sestys Ds; Motutė baras, verpty vadina BM 410* (žr. dar LKG II 419–420). Tokios konstrukcijos turi atitikmenę latvių kalboje, plg.: *éstu grib, dzērtu grib... vēderiņš BW 2892* (Endzelīns 1951 : 996) paž.: "valgytū nori, gertū nori pilvelis". Taip pat su modalinių reikšmių "norēti; siekti", "galēti" veiksmažodžiai akuzatyvinis infinityvas (supinas) siejamas Vedose, plg.: *gātūm icchancy RV I, 80, 6d* "eity (jis) nori" (Disterheft 1980 : 125); *bhūyo vā dātum arhasi V, 79, 10* paž.: "daugiau ar duotū galī" (Macdonell 1977 : 336; žr. dar Sgall 1958 : 231–232; Jeffers 1976 : 2–3); datyviniai infinityvai konstrukcijose šu šių reikšmių veiksmažodžiai tyrinėtojų pripažįstami esą neabejotinai naujesni, įsigalėję analogijos būdu (Benveniste 1935 : 99; Sgall 1958 : 234).

Pažymétina, kas siekinys (supinas) nuo senųjų raštyų paliudytas ir su veiksmažodžiais *likti, leisti*, pvz.: *Idant passiliktzia Nammūsa... mattytu graszū sluszbū WIESCHPATIES/ ir atlankytu Basznitzią jo PsD 27,4* (Palionis 1974 : 146), plg.: *atliko numirėlio saugoty Kp* (Jablonksis 1957 : 478); *Leisk mana Szmones, man slusztū BrB II Moz 9,1²³*; panašiai ir su artimos reikšmės veiksmažodžiu *duoti*: *aš tau duosiu gerty KGr* (plg. la. *éstu deva BW 2809,5* "valgytū davē" Endzelīns 1951 : 996), nors čia jau nuo raštijos pradžios vyrauja datyvinė bendaratis: *Ghis duos liti ant Nessibijanciu BrB Ps 10,6* ir pan.

Turint omenyje rašytinės tradicijos laikais pastebimą siekinio keitimą bendarimi su slinkties veiksmažodžiais, labai tikėtina, kad ir kai kuriose konstrukcijose su šiame skirsnyje minėtų reikšmių veiksmažodžiai bendaratis yra įsigalėjusi vietoj anksčiau vartoto siekinio.

Nepriklausoma bendaratis

4.2.1. Konstrukcijomis su *reikėti, norēti, galēti* ir kitais minėtais veiksmažodžiais pagrįsta nepriklausoma bendarties vartosena liepiamuosiucose, klaušiamuosiuce ar optatyviniuose sakiniuose su įvairiais modaliniais atspalviais, pvz.: *Bégti! Vaikai, valgyti! Ar pasakot? Kur dabar eiti? Kaip gyventi? Dabar tik džiaugtis!* ir pan. Panašiai kaip klausiamuosiucose sakiniuose bendaratis vartojama ir sudėtinį prijungiamąjį sakinių šalutiniuose dėmenyse su atitinkamais jungiamaisiais žodžiais, pvz.: *Nejmanau, kaip išsimaitinti BsP*

²³ Siekinio akuzatyvinę reikšmę čia gali patvirtinti atitinkamo veiksmažodinio daiktavardžio vartojimas, plg.: *Ei mergužė, mergužėlė, ar leisi nakvynužę?* JD 761.

I 65; *Nematau, kur eiti* IV 3, sustabarėjusiouose (frazeologizuotuose) pasaky-muose, pvz.: *Ką ir besakyti* Kv ir kt. (plačiau žr. LKG II 411–415; III 616–618). Ryšį su bendratimi, priklausoma nuo 4.1.1, 4.1.3 aptartų modalinių veiksmažodžių, rodo tiek sintaksinė sinonimija, tiek ir subjektinės reikšmės naudininko vartojimas, plg.: *Visiems keltis! Ar man gržti? Dabar mums tik gyventi ir gyventi!* *Nežinau, kur man eiti* ir pan. Eidamas be as-menuojaomojo veiksmažodžio, liepiamuosius sakinius taip pat gali sudaryti ir siekinys, pvz.: *Vaikai, poterių kalbėty!* Rk; *Greičiau gulty!* (žr. Jablonskis 1957 : 329; LKG II 419).

Iš konstrukcijų su modalinės reikšmės veiksmažodžiais išriedėjusi ir bendraties vartosena skatinamaja reikšme vietoj asmenuojamųjų veiksmažodžių 1 asmens formų, pvz.: *Jau vėlu, eit (= eisim, eime) namopi Kb;* *Ale nepamiršt vakara kumelė parkelt* Ign; *Paskeliau iš unksnės ir jau eit šienaut* Vrn (LKT 389).

Skatinamosios ir optatyvinės reikšmės atspalvį daugeliu atvejų turi ir bendraties, vartojama sąlygos konstrukcijose, pvz.: *Jei dirbt, tai dirbt!* (LKG II 414–415).

Infinityvų vartojimas liepiamaja, skatinamaja reikšme yra būdingas daugeliui giminiškų kalbų ir paliudytas nuo jų seniausių paminklų. Tačiau laikyti ji paveldėtu iš indoeuropiečių kalbinės bendrijos (taip Disterheft 1980 : 191) galėtume tik suponuodami paties infinityvo kaip atskiro nekaitomos veiksmažodžio formos indoeuropietišką kilmę. Tam trukdo ne tik infinityvų formų įvairavimas, bet ir aiškus istorinis ryšys su veiksmažodinių daiktavar-džių linksnių, ypač datyvo, vartojimu. Infinityvų imperatyvinė ir optatyvinė vartosena aiškintina ne genetiniu, o tipologiniu sintaksinės raidos bendru-mu. Įvairiose kalbų grupėse atitrūkė nuo veiksmažodinių vardažodžių para-digmos, infinityvai tapo nekaitomos veiksmažodžio formos, panašios į tuos grynuos veiksmažodžio kamienus be fleksijos, kuriais nuo seniausių laikų buvo reiškiamas liepimas ar skatinimas. Susidarę įvairiose kalbose skirtingu metu ir skirtingomis aplinkybėmis, jie pateko į bendro tipologinio polinkio veikimo sferą.

4.2.2. Kaip modalinės konstrukcijos sutinka su imperatyvine bendratimi, taip fazinių (ypač veiksmo pradžios) veiksmažodžių konstrukcijos – su bendratimi, raiškoje ar emocinėje kalboje atstojančia asmenuojamasiams veiksmažodžių formas, pvz.:

Jis tą velnią – mušt, draskyt (plg. émē mušt, draskyt), o *tas velnias jo prašytis* BsP IV 48; *Tas žmogus iššokęs iš rogių bėgt, rankas muštis* II 321; *Lapė bėgt! Šunes ją vyt!* II 321.

Lietuvių kalboje tokia bendraties vartosena vietoj asmenuojamųjų veiksmažodžių yra stilistiskai žymėta, apribota staigiai prasidėjusio, intensyvaus veiksmo raiškos atvejais ir aiškiai išriedėjusi iš konstrukcijų su veiksmažodžiais *pradeti, imti, šokti* ir pan. Kai kurios giminiškos kalbos čia yra nuėjė toliau, infinityvo vartojimą vietoj asmenuojamųjų veiksmažodžių būtyjų laikyti išplėtę (plg. lotynų infinitivus historicus, žr. Hofmann – Szantyr 1972 : 367–368 su lit.).

4.2.3. Bendraties konstrukcijos su veiksmažodžio *būti* nulinė forma, įtrauktos į saknio sudėtį, padėjo pamatai kai kurių bendračių vartojimui modalinių

žodžių reikšme. Iterptiniai modaliniai žodžiai dažniausiai eina bendratys matyti, regēti(s), girdēti, sakyti, pvz.:

Matyti, ano nebuvo namie Slnt; Ten, matyt, eina pažystamas žmogus Jrb; Jonas, regėt, šiandie nepareis Kb; Girdēti, ten jau grybai dygsta Vlk; Geras kelias, sakyti, vieškelis Dr (LKŽ XII 34) (žr. dar LKG II 417–418; LKŽ VII 917).

4.2.4. Eidama su tos pačios šaknies asmenuo jamosiomis veiksmažodžio formomis bendratis kartais vartojama jų žymimam veiksmui paryškinti kaip tam tikras pabrėžiamasis žodis, pvz.: *Žadēti, berods, kiekvienas prižadėjo* ŽemR I 48. Su neigiamos formos veiksmažodžiai ji savo vaidmeniu prilygsta būdiniui, pvz.: *Nei viens... nei bandyt nebande pas kalvę ateit* BsP I 84 (žr. dar LKG II 417).

Bendraties antrinė nominalizacija

4.3.1. Praradusi linksnio pavidalą, bendratis virto nekaitoma veiksmažodžio forma, bet nebuvo įtraukta į veiksmažodinių laiko, asmens, rūšies kategorijų sistemą. Ji tapo bendruoju veiksmo įvardijimu, ir tai sudarė sąlygas ją tam tikrais atvejais vartoti daiktavardžiams būdingose papildinio ar veiksnio pozicijose.

4.3.2. Su veiksmažodžiais, žymintais ko nors gabenimą, gaminimą, ieškojimą, davimą, gavimą, turėjimą ar éimimą, kai kurių veiksmažodžių bendratys gali atliliki tiesioginio papildinio funkciją ir atstoti bendrašaknio daiktavardžio galininką ar kilmininką, pvz.:

Ar atneše gerti? Skdv; *Katrę įnešé praustis* ŽemR I 89; *Neprarysiu, tik duok parūkyt* BsP III 51; *Ar davei karvėms ésti?* Er; *Paieškok namie valgyt* Kp; *Ar daug turit pjauti?* Jnšk; *Pasiimk skaityti* ŽemR I 291 (žr. LKG II 403; III 166–167, 468–469); panašiai jau senuosiouose raštuose, plg. *duok man gerti* SP I 5817.

Antra vertus, tokie bendraties vartojimo atvejai susiję su junginiais, kuriuose bendratis eina su konkretaus daiktavardžio linksniu ir turi īprastinę paskirties reikšmę, plg.: *Svečiai... atnešé tam ubagui valgyt ir gert* BsP I 76 ir *Senuté tuojo jam atnešé blynų valgyt* I 149.

4.3.3. Sakiniuose, kurių tariniu eina vardažodis, prieveiksmis ar kita bendratis, bendratys kartais atlieka veiksnio funkciją ir turi vardininko poziciją, pvz.: *Gyventi – tai didelė dovana r̄s; Gr̄žti atgal aplinkui – toli* ŽemR I 45; *Tekéti – ne akéti*.

4.3.4. Šiame skirsnje aptarti atvejai tarsi užbaigia veiksmažodinių daiktavardžių raidos ciklą: veiksmo pavadinimai, prarađ linksnio reikšmę ir tapę nekaitomomis formomis, vėl pradedami vartoti vardažodžiams būdingose pozicijose. Tačiau pačios bendraties formos išlieka nepakitusios, negauna vardažodinių fleksijų. Apskritai lietuvių kalboje matome dar tik pačią bendraties antrinės nominalizacijos pradžią, apribotą negausiais leksiškai ir struktūriškai apibréžtais atvejais. Daugelyje giminiškų kalbų infinityvų raida šiuo atžvilgiu yra toliau pažengusi: prie antriniu būdu nominalizuotų infinityvų dedamos prepozicijos bei artikeliais virstantys parodomieji ar santykiniai įvardžiai, būdingi analitiniam sintaksinės sandaros tipui. Pavyzdžiui, jau sen. graikų kal-

boje infinityvas su artikeliu $\tau\delta$ verčiamas veiksmo pavadinimu. Ypač toli šis procesas pažengęs germanų kalbose; užtenka prisiminti vokiečių kalbą, kurioje kiekviena bendaratis, gavusi artikelį, tampa veiksmažodiniu daiktavardžiu, įrikuotu į prepozicinės kaitybos sistemą.

ΙŠVADOS

Vidinė rekonstrukcija ir lyginimas su giminiškomis kalbomis rodo, kad lietuvių kalbos bendaraties kaip atskiro veiksmažodžio formos pagrindą sudarė veiksmažodinių daiktavardžių – veiksmo pavadinimų datyvo vartojimas paskirties bei tikslo reikšme, paveldėta iš indoeuropiečių kalbų bendrijos laikų. Aptartieji lietuvių kalbos duomenys leidžia įžiūrėti keli bendaraties konstrukcijų formavimosi ir raidos etapus.

I. Pirmajam, seniausiam etapui atstovauja tie vartosenos tipai, kuriuose bendaratis yra išlaikiusi paskirties reikšmę arba kuriuose ta reikšmė gali būti atstatoma remiantis konstrukcijos sandara ir jos vieta kalbos sistemoje:

(1) Veiksmažodis vienas (a, c) arba su objekto linksniu (b) siejamas su paskirtij reiškiančia bendaratimi, turinčia veiksmažodinio daiktavardžio naudininko reikšmę:

- a) *ariau séti* ("séjimui");
- b) *ariau dirvą séti*;
- c) *dirva liko séti*.

(2) Veikmažodis vienas (a, c) arba su objekto linksniu (b) siejamas su dviem paskirtij žyminčiomis ir savo reikšme tarp savęs susijusiomis formomis: konkretaus daiktavardžio naudininku ir bendaratimi, turinčia veiksmažodinio daiktavardžio naudininko reikšmę:

- a) *ariau rugiams séti* (t.y. "rugiams, jų séjimui");
- b) *ariau dirvą rugiams séti*;
- c) *dirva liko rugiams séti*.

(3) Vardažodinis tarinys – būdvardžio bevardės giminės forma, atitinkanti senovinį grynažį kamieną (a), arba kaitomo giminėmis būdvardžio varininkas (b) – siejamas su paskirtij reiškiančia bendaratimi:

- a) *medus gardu valgyti* ("valgymui");
- b) *medus gardus valgyti*.

(4) Toks pat vardažodinis tarinys kaip (3) siejamas su dviem paskirtij žyminčiomis formomis: konkretaus daiktavardžio naudininku ir naudininko reikšmės bendaratimi:

- a) *medus gardu vaikams valgyti* (t.y. "vaikams, jiems valgyti")
- b) *medus gardus vaikams valgyti*.

(5) Veiksmažodžio *būti* asmenuojamoji forma (išreikšta arba nulinė), einanti su veiksniu vardininku, siejama su bendaratimi (a) arba su bendaratimi ir naudininku (b):

- a) *laukas yra (Ø, buvo, bus) matyti/arti*;
- b) *laukas yra (Ø, buvo, bus) jums matyti/arti*.

II. Veiksmažodinių daiktavardžių datyvui su *-ti/*-tei* išsiskyrus iš vardažodžių linksniavimo paradigmos ir suartėjus su veiksmažodžio sistema, sin-

taksiniai ryšiai daugelio konstrukcijų viduje pakito. Pirminių vartosenos tipų pagrindu įsigalėjo ir išplito šie bendraties konstrukcijų modeliai:

(6) Veiksmažodžio *būti* asmensuojamoji forma (išreikšta arba nulinė), siejama su bendratimi ir modalinės būsenos subjektą reiškiančiu naudininku (a) arba laiko/vietos nuoroda (b):

- a) *jam yra* (\emptyset , *buvo*, *bus*) *mirti*;
- b) *rytoj yra* (\emptyset , *buvo*, *bus*) *mirti*.

Pagrindas – (5) tipas.

(7) Daiktavardis, siejamas su paskirti žyminčia bendratimi ir naudininku: *dirva rugiams sėti*.

Pagrindas – (2) tipas.

(8) Sintaksiškai beasmenės būdvardžių bevardės giminės formų (a), beasmenių veiksmažodžių (b) ir prieveiksmių ar jiems artimų daiktavardžių (c) konstrukcijos su bendratimi ir nuo jos priklausomu objekto linksniu:

- a) (*vaikams*) *gardu valgyti medy* (*medus*);
- b) (*vaikams*) *reikia valgyti medy* (*medus*);
- c) (*vaikams*) *anksti/metas valgyti medy* (*medus*).

Pagrindas – (3 a), (4 a) tipai.

III. Tolesnei raidos pakopai, matyt, skirtinos šios konstrukcijos:

(9) Asmeninės konstrukcijos su bendratimi, priklausoma nuo modalinių (a), fazinių (b) bei kai kurį kitų veiksmažodžių (c) ir savo ruožtu galinčia valdyti objekto linksnius:

- a) *turiu, galiu, noriu valgyti (medy)*;
- b) *pradėjo, baigė, liovési valgyti (medy)*;
- c) *prašau, kviečiu, nusprendžiau ... valgyti (medy)*.

Pagrindas – (1) ir (8 b) tipai, gal ir konstrukcijos su siekiniu (supinu).

IV. Bendraties konstrukcijų raidą toliau veikė šie sintaksiniai procesai:

(10) Bendraties verbalizacija (vartojimas veiksmažodžio asmenuo jamosios formos pozicijoje) dėl konstrukcijos modalinės (a) arba fazinės (b) reikšmės perkėlimo į pačią bendraties formą:

- a) *Vaikai, valgyt! Eit namo;*
- b) *Kiškis bėgt, lapé vyti.*

Pagrindas – (8 b), (9) tipai ir konstrukcijos su supinu (*eikit valgyty* ir pan.);

(11) Bendraties antrinė nominalizacija veiksnio (a) ar papildinio (b) pozicijoje:

- a) *valgyti – malonumas; gyventi – tai dirbtis;*
- b) *atnešė gerti; davė rūkyti;*

Pagrindas – (8 a), (9 c) tipai;

(12) Bendratų valdančio veiksmažodžio nominalizacija:

noras, prašymas, kvietimas valgyti.

Pagrindas – (9 a, c) tipas.

II – IV pakopų išdėstymo eilė yra sąlygiška, nes kai kurie vartosenos atvejai, pavyzdžiui, su imperatyvine bendratimi (10) arba su asmeniniais prašymo, kvietimo ar faziniais veiksmažodžiais (9), galėjo susidaryti ir ankstesniais laikotarpiais dėl senoviškų supino ar kitų konstrukcijų įtakos.

Čia nurodytų bendaraties vartojimo tipų tarpusavio ryšį ir apytikrę raidos kryptį galima schematiškai pažymėti taip:

- (5) → (6);
- (2) → (7);
- (3 a), (4 a) → (8);
- (1), (8 b) → (9 a);
- (8 b), (9 a, c) → (10 a);
- (9 b) → (10 b);
- (8 a), (9 c) → (11);
- (9 a, c) → (12).

Aptartieji bendaraties konstrukcijų raidos procesai turi ryškių atitinkmenų kitose indoeuropiečių (ir ne tik indoeuropiečių) kalbose (išskyrus dabartines Balkanų kalbas, kur infinityvai sunyko dėl specifinių tam arealui aplinkybių). Tai rodo tipologiškai bendrą raidos kryptį ir polinkį panašiu būdu vartoti bei įprasminti kalbos sintaksinėje sandaroje iš veiksmažodinių daiktavardžių linksnių išriedėjusias nekaitomas formas. Būdinga lietuvių kalbai yra tai, kad joje greta naujesnių bendaraties vartojimo tipų gerai išliko pirminės, senovinės konstrukcijos, iš kurių kitados yra išriedėjusi pati bendaraties forma. Šiuo atžvilgiu lietuvių kalba ryškiai skiriasi nuo kitių dabartinių kalbų ir teikia svarbių duomenų indoeuropiečių sintaksinės sistemos rekonstrukcijai.

SUTRUMPININMAI

ASpr	—	Altlettische Sprachdenkmäler in Faksimildrucken. Hrsg. A.Günther. Bd 1–2. Heidelberg, 1929.
BrB	—	Biblia tatai esti Wissas Schwantas Raschta Lietuwischkai pergulditas per Janą Bretkuną... Karaliauciuie (1579–1590) (cit. iš rankraščio fotokopijos).
BrP	—	Postilla tatai esti Trumpas ir prastas ischguldimas Evangeliu... Per Jana Bretkuna... Karaliauciuie... 1591.
BW	—	Barons Kr. un Wissendorffs H. Latwju dainas. S.1–6. Jelgawā un Petrogradā, 1894–1915.
DnR	—	K.Donelaitis. Raštai. V., 1957.
EEv	—	Evangelia... Ex Latino in Lothavicum idioma translata. Per R.P.Georgium Elger... Wilnae... 1671 (= ASpr I 22–242).
GIB	—	Ta Swehta Grahmata Jeb Deewa Swehtais Wahrds... Riga... 1685–1689 (E.Glücko Biblijos vertimas).
Jab1RR	—	J.Jablonskis. Rinktiniai raštai. Sud. J.Palionis. T.1–2. V., 1957–1959.
KGr	—	Grammatik der litauischen Sprache von Dr. Friedrich Kursschat. Halle a.S., 1876.
KPP	—	Kalbos praktikos patarimai. Sud. A.Pukpis. V., 1985.
LKG	—	Lietuvių kalbos gramatika. Red. K.Ulvydas. T.1–3, V., 1965–1976.
LKŽ	—	Lietuvių kalbos žodynas. T.1–15. V., 1941–1991.
ME	—	K.Mülenbachs, J.Endzelīns. Latviešu valodas vārdnīca. S.1–4. Rīgā, 1923–1932.
MLLG	—	Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft. Bd.1–6. Heidelberg, 1883–1912.
MLLVG	—	Mūsdieni latviešu literārās valodas gramatika. S.1–2. Rīgā, 1959–1962.
RV	—	Rigveda Samhitā. Hrsg. F.M.Müller, 1887.
SIG	—	Giesmes tikieimuy Katholickam pridiarancias. Auctore Salomo

Supr VD I	—	ne Mozerka Slawoczyński... Wilnae... 1646 (Fotogr. leid.: S.M.Slavocinskis. Giesmės. Par. J.Lebedys. V., 1958.).
	—	Супрасльская рукопись. Изд. С.Северянов. СПб., 1904.

Kiti šaltinių sutrumpinimai tokie pat kaip LKŽ ir LKG.

LITERATŪRA

1. A m b r a z a s S. Veiksmažodžiu abstrakty darybos tipy istorinė kaita. — Lietuvių kalbotyros klausimai. T. 26, 1987, p. 88—95.
2. A m b r a z a s V. Absoliutinis naudininkas XVI—XVII a. lietuvių kalbos paminkluose. — Lietuvių kalbotyros klausimai. T. 5, 1962, p. 3—146.
3. A m b r a z a s V. Netiesioginės nuosakos paplitimas ir kilmės problema. — Lietuvių kalbotyros klausimai. T. 17, 1977, p. 7—54.
4. A m b r a z a s V. Lietuvių kalbos vardininko su dalyviu (nominativus cum participio) struktūra ir raida. — Lietuvių kalbotyros klausimai. T. 18, 1978, p. 7—67.
5. A m b r a z a s V. Lietuvių kalbos dalyvių istorinė sintaksė. V., 1979.
6. A m b r a z a s V. Die indogermanische Grundlage des Dativus und Nominativus cum infinitivo im Baltischen. — Indogermanische Forschungen. Bd. 92, 1987, S. 203—219.
7. A m b r a z a s V. Сравнительный синтаксис причастий балтийских языков/ Vergleichende Syntax der baltischen Partizipien. V., 1990.
8. A n c ī t i s K. Aknīstes izloksne. Rīga, 1977.
9. B a l ķ i k o n i s J. Rinktiniai raštai. T.1. V., 1978.
10. B a l k e v i ķ i u s J. Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė. V., 1963.
11. B e n v e n i s t e E. Les infinitifs avestiques. Paris, 1935.
12. B e r g m a n e A. Nenoteiksmes (Infinitīvs). — Müsdienu latviešu literārās valodas gramatika. S.1. Rīga, 1959, lpp. 630—632.
13. B e h a g h e l O. Deutsche Syntax. Bd 2. Heidelberg, 1924.
14. B o e d e r W. Zur Rekonstruktion von Infinitivkonstruktionen im Indogermanischen. — Linguistic Reconstruction and Indo-European Syntax, ed. P.Ramat e.a. Amsterdam, 1980, S.207—224.
15. B r u g m a n n K. Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Bd.2., T.1. Strassburg, 1906; Bd. 2., T.2. Strassburg, 1911.
16. D e l b r ü c k B. Altindische Syntax. Halle, 1888.
17. D e l b r ü c k B. Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen. Bd. 2. Strassburg, 1897.
18. D i s t e r h e f t D. The Syntactic Development of the Infinitive in Indo-European. Columbus. Ohio, 1980.
19. D u n n J.A. The Nominative and Infinitive Construction in the Slavonic Languages. — Slavonic and East European Review. V. 60, N. 4, 1982, p. 500—527.
20. E n d z e l ī n s J. Latviešu valodas gramatika. Rīgā, 1951.
21. E n g e r t H. Syntaktische Studien. — Archivum Philologicum. T. 6, 1937, p. 108—122.
22. E n g e r t H. Syntaktische Studien. — Archivum Philologicum. T. 7, 1938, p. 45—56.
23. F r a e n k e l E. Zur baltoslavischen Grammatik. KZ, Bd. 53, 1925, Hf. 1, S. 36—65.
24. F r a e n k e l E. Syntax der litauischen Kasus, K. 1928.
25. G e b a u e r J. Historická mluvnice jazyka českého, d. 4. Skladba. Praha, 1929.
26. H a h n A. Some Hittite-Sanskrit Parallels. — Language. Vol. 29, 1953, p. 242—255.
27. H a h n A. Verbal Nouns and Adjectives in Some Ancient Languages. Language. Vol. 42, 1966, p. 378—398.
28. H a m p E.P. Baltic Infinitives and Verbal Nouns. — Lituanistikos instituto 1981 m. suvažiavimo darbai. Chicago. Ill, 1985.p. 199—207.

29. H a u d r y J. Les emplois doubles du datif et la fonction du datif indo-européen. — Bulletin de la Société du Linguistique. T. 63, 1968, 1, p. 141—159.
 30. H a u d r y J. L'emploi des cas en védique. Lyon, 1977.
 31. H a v r á n e k B. Staroruská osobní konstrukce *ryba loviti* a její obdoba v severoruských nářečích. — Bulletin ústavu ruskeho jaz. a lit., 12, s. 169—176.
 32. H o f m a n n J.B. — Szantyr A. Lateinische Syntax und Stilistik. München, 1972.
 33. J a b l o n s k i s J. Jablonskio raštai. T. 4/ Red. J.Balčikonis. Kaunas, 1935.
 34. J a b l o n s k i s J. Rinktiniai raštai. T.1/ Sud. J.Palionis. V., 1957.
 35. J a c o b s s o n G. Zur Frage vom Nominativ als Kasus des direkten Objekts im Slavischen. — Lingua viget, in hon. V.Kiparsky. Helsinki, 1964, S. 71—82.
 36. J e f f e r s R. Remarks on Indo-European Infinitives. — Language, Vol. 51, N.1, 1975, p. 133—148.
 37. J e f f e r s R. Syntactic Change and Syntactic Reconstruction. — Current Progress in Historical Linguistics/ Ed. Christie W. Amsterdam, 1976, p. 155—157, 163—166.
 38. K i p a r s k y V. Über das Nominativobjekt des Infinitivs. — Zeitschrift für slavische Philologie, Bd. 28, 1960, S. 333—342.
 39. K i p a r s k y V. Das Nominativobjekt des Infinitivs im Slavischen, Baltischen und Ostseefinnischen. — Baltistica. T. 5(2), 1969, p. 141—148.
 40. K r a u s e W.-T h o m a s W. Tocharisches Elementarbuch. Bd.1. Grammatik. Heidelberg, 1960.
 41. K u r y ł o w i c z J. The Inflectional Categories of Indo—European. Heidelberg, 1964.
 42. L a R o c h e J. Homerische Untersuchungen, Bd. 2, T.1. Der Infinitiv bei Homer. Leipzig, 1893.
 43. L o ś J. Gramatyka starosłowiańska. Lwów, Warszawa, Kraków, 1922.
 44. M a c d o n e l l A.A. A Vedic Grammar for Students. London, 1955.
 45. M a r v a n J. Verbum infinitum в балтийских языках и его отношение к славянскому состоянию. — Slavia Pragensia, 1960, №2, s. 7—15.
 46. M a ž i u l i s V. Balty ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai (deklinacija). V., 1970.
 47. M i k l o s i c h F. Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. Bd. 4. Wien, 1874.
 48. M ü l e n b a c h s K. Sintakse jeb teikuma mācība. — Latviešu gramatika J. Endzelina un K. Mülenbacha sarakstīta. Rīgā, 1928, lpp. 112—281.
 49. O s e F. Supinum und Infinitiv im Hethitischen. MVAeG, Bd. 47, T.1. Leipzig, 1944.
 50. O t r ě b s k i J. Gramatyka języka litewskiego. T.3. Warszawa, 1956.
 51. O z o l s A. Latviešu tautasdziesmu valoda. Rīgā, 1961.
 52. O z o l s A. Veclatviešu rakstu valoda. Rīgā, 1965.
 53. O z o l s A. Raksti valodniecībā. Rīgā, 1967.
 54. P a l i o n i s J. Lietuvių literatūrine kalba XVI—XVII a. V., 1967.
 55. P a l i o n i s J. Über einen Typ des Infinitivsatzes im Litauischen. — Baltistica, 1 priedas, 1972, p. 125—130.
 56. P a l i o n i s J. Supino vartojojimas XVI—XVII a. lietuvių rašto paminkluose. Baltistica. T. 10 (2), 1974, p. 143—148.
 57. P a l m a i t i s L. Dēl baltų kalbų nenominatyvinės praeities. Baltistica, 2 priedas, 1977, p. 114—123.
 58. P a u l a u s k i e n ė A. Paskirties arba tikslu naudininkas su bendratimi. — Kalbos kultūros teorija ir praktika. Lietuvių kalbos sekcijos sąsiuvinis N 5 (18), 1970, p. 49—53.
 59. P i r o č k i n a s A. J.Jablonskis apie vardininką su bendratimi. — Kalbotyra. T. 22(1), 1972, p. 61—70.
 60. P i r o č k i n a s A. Jono Jablonskio kalbos taisymai. K., 1986.
 61. P o ř a k J. Vývoj infinitivních vět v češtině. — Acta Univ. Carolinae, Philol. 16. Praha, 1967.

62. Pupkis A. Kalbos kultūros pagrindai. V., 1980.
63. Reiter N. Die deutschen Lehnübersetzungen im Tschechischen. Berlin, Wiesbaden, 1953.
64. Renou L. Monographies sanscrites, t. 2. Le suffixe *-tu* et la constitution des infinitives en *-toh*, *-tave*, *-tum*. Paris, 1937.
65. Rudezite M. Latviešu dialektoloģija. Rīga, 1964.
66. Schlahter W. Arbeiten zur strukturbbezogenen Grammatik. München, 1968.
67. Schleicher A. Litauische Grammatik. Prag, 1856.
68. Schmalstieg W.R. A Lithuanian Historical Syntax. Columbus, Ohio, 1988.
69. Seiler H. Relativsatz, Attribut und Apposition. Wiesbaden, 1960.
70. Sgall P. Die Infinitive im Rgveda. — Acta Univ. Carolinae, Philol. 2, 1958, S. 137—268.
71. Sirtautas V. Konstrukcijų *budo matyti*, *girdeti...* struktūra. — Kalbotyra. T. 22(1), 1971, p. 71—79.
72. Stang Chr.S. Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen. Oslo, Bergen, Tromsø, 1966.
73. Zemerenyi O. Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft. Darmstadt, 1970.
74. Šukys J. Linksnių ir prielinksnių vartojimas. K., 1984.
75. Timberlake A. The Nominal Object in Slavic, Baltic, and West Finnic. Slavistische Beiträge, 82. München, 1974.
76. Trávníček F. Historická mluvnice česká, 3. Skladba. Praha, 1956.
77. Trost P. Infinitiv v litevštině. — Studie ze slovanské jazykovědy. Praha, 1958, p. 271—274.
78. Vaillant A. Grammaire comparée des langues slaves. T. 2. Lyon-Paris, 1966.
79. Valeckienė A. Lietuvių kalbos gramatinė sistema. Giminiš kategorija. V., 1984.
80. Večerka R. K vývoji modálních konstrukcí v slovanských jazycích. Otázky slovanské syntaxe, r. 3. Brno, 1973, s. 303—306.
81. Veenker W. Die Frage des finnougrischen Substrats in der russischen Sprache. Bloomington, 1967.
82. Vondrák W. Vergleichende slavische Grammatik, Bd.2. Göttingen, 1928.
83. Wickman B. The Form of the Object in the Uralic Languages. Uppsala, 1955.
84. Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorinė gramatika. T.2. V., 1981.
85. Дейнова М. Функционален развой на инфинитива в сърбохърватски язък. София, 1982.
86. Журавлев В.К. Nominativus cum infinitivo с точки зрения морфологической нейтрализации. — Baltistica. T. 20(2), 1984, p.119—125.
87. Иванов Вяч.Вс. К типологии инфинитива в балканских языках. — Славянское и балканское языкознание. Москва, 1976, с. 216—230.
88. Ларин Б.А. Об одной славяно-балто-финской изоглоссе. — Lietuvių kalbotyros klausimai. T. 6, 1963, p. 87—107.
89. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. Т. 1—2. Москва, 1958.
90. Сабенина А.М. Конструкция с именительным падежом прямого объекта. — Историческая грамматика русского языка. Синтаксис. Простое предложение. Ред. В.И.Борковский. Москва, 1978, с. 403—416.
91. Спринчак Я.А. Очерк русского исторического синтаксиса (простое предложение). Киев, 1960.
92. Степанов Ю.С. Оборот *земля пахать* и его индоевропейские параллели. — Известия АН СССР, сер.лит. и яз. Т. 62(2), 1984, с. 128—143.
93. Топоров В.Н. Из области балто-славянских фольклорных связей. — Lietuvių kalbotyros klausimai. T. 6, 1963, p. 149—176.
94. Ходова К.И. Простое предложение в старославянском языке. Москва, 1980.

(399) I THE SYNTACTIC DEVELOPMENT OF
THE INFINITIVE IN LITHUANIAN

Summary

Differences between infinitive stems in Lithuanian-Latvian and Prussian alongside with the genetic identity of dative singular flexion permit to assume that the infinitive was isolated from the paradigm of verbal abstracts and included into the verbal system after the split of Common Baltic. Because of a comparatively late differentiation of the infinitive and the conservative nature of the syntactic system, Lithuanian has preserved the ancient use of pre-infinitival forms better than the majority of other contemporary Indo-European languages.

By means of internal reconstruction and comparative analysis the main stages in the syntactic development of the infinitive are distinguished and presented in the form of patterns and schemes of syntactic relations. The oldest stage is represented by patterns in which the dative of *ti*-stem verbal abstract with the ending *-i*/**ei* is a predicate of an imbedded purpose clause. Its use with another (nominal) dative of purpose or destination gave rise to *dative with the infinitive*. In many utterances still in use in contemporary Lithuanian dialects, both members of this construction have retained the original dative meaning, relation to the main verb and possibility of separate use, e.g. *ariau laukę rugiams séti* "I ploughed the field to sow rye" (lit.: "for rye for sow"), cf.: *ariau rugiams* "I ploughed for rye" and *ariau séti* "I ploughed for sowing".

The *nominative with the infinitive* after verbs like *tekti* "fall to", *likti* "remain, be left", *rūpēti* "concern" and predicative adjectives (especially in neutral form) is based on the same ancient use of the verbal abstract dative expressing purpose, e.g. *laukas liko arti* "field remained to plough (for ploughing)"; *medus gardu/gardus valgyti* "honey is tasty to eat (for eating)". As a result of internal re-analysis, the subject nominative has been reinterpreted as object and replaced by the accusative in many clauses turned syntactically impersonal: *gardu/liko/reikia valgyti medy* "it is nice/remains/necessary to eat honey". Contacts with West Finnic languages (especially after the 5th c. AD) can be regarded as a favourable condition for preserving the object nominative with the infinitive in some Lithuanian, Latvian and North-West Russian dialects. The subject nominative in its original function is retained after the verb *būti* (often in zero form) in clauses denoting content of perception (*namai Ø matyti* "the house is to be seen") and necessity (*namai bus statyti* "the house is (lit.: will be) to build").

The subsequent syntactic development of the infinitive already separated from the verbal noun (as an uninflected verbal form) is reflected in personal clauses with modal, phasal and other verbs: *jis nori/turi/prāšo/leidžia grīžti* "he wants/must/begs/allows to return", *jie pradējo/baigé statyti* "they began/finished building (lit.: to build)". The existence of such patterns in many relative languages (sometimes regarded as inherited from protolanguage) is considered here to be a result of typologically determined tendencies in the use of impersonal (uninflected) verbal forms. The transfer of modal and phasal meaning to the infinitive itself has determined its use as an equivalent of imperative and some other finite verb forms in emphatic speech, e.g. *Keltis!* "stand up!"; *Sūnus bēgt, tēvas vytis* "The son took to his heels (lit.: to run), the father after him (lit.: to pursue)". Secondary nominalization of the infinitive in the accusative or nominative position, attested in many related languages, is still on its rudimentary stage in Lithuanian.

The syntactic development of the infinitive in Lithuanian has been influenced by its interrelations with supine. The supine (originally the accusative singular of *tu*-stem verbal nouns) lost its case meaning earlier and was replaced by the infinitive in many clauses with verbs denoting motion and similar processes.